

2. kapitel. Højskolen

Det var en mægtig Bevægelse, der gik henover Danmark, og da jeg sidst i Firserne som ung Skomagersvend kom ind i Højskolekredsene i den lille By Rønne, oplevede jeg en ny Verden. Disse ivrigt diskuterende, syngende og glade Mennesker bares virkelig oppe af noget nyt og stærkt; her var f. Eks. ingen Standsforskel og liden Pukken paa mit og dit – Offervilligheden var næsten uden Grænser.¹

Martin Andersen Nexø 1913

Højskolebevægelsen

Den bornholmske højskolebevægelse daterer sig tilbage til 1856, hvor to unge løjtnanter, frivillige fra Første Slesvigske Krig (Treårskrigen), åbnede en såkaldt højere folkeskole i Aakirkeby. Skolen blev straks en succes. Men da stifterne fik lyst til at gå ind i politik i stedet, lukkede den to år senere. De dybere forudsætninger for højskolevirksomhed på Bornholm var endnu ikke til stede.

Det var de først en halv snes år senere. Slutningen af 1860'erne var over hele landet præget af en voldsom vækst i antallet af folkehøjskoler og højskoleelever.² Det var *den store højskoletid*, også på anden måde end den kvantitative.

Det militære nederlag i 1864 med tabet af hertugdømmerne til følge og det politiske nederlag for landets demokratiske kræfter i 1866, hvor der blev

Østermarie Højskoles elever og personale foråret 1891. På forreste række midtfor ses forstander Alfred Foverskov med pelsbue og hans kone Cecilie. På bageste række som nummer tre fra højre ses Martin Andersen.

vedtaget en revideret grundlov med endnu stærkere indskrænkning af valgretten til Landstinget end i 1849-grundloven, kaldte på både modstand og på indre vækst og modning. De Grundtvig-Kold'ske 'vækkelsesskoler' vandt eksplosivt frem, til dels på de mere rationalistisk funderede og kundskabsformidlende højskolars bekostning. Højskolerne blev centre for den folkeligt nationale, religiøse og til dels også for den politiske vækkelse, der fejede over landet. Og skønt bevægelsen i høj grad var tegnet af teologer, fik den et solidt tag især i den selvejende del af landbefolkningen, der her fandt det ideologiske grundlag for sine politisk-økonomiske ambitioner. Men det nationale håb om at genvinde Slesvig foruden Venstre-kravet om lige valgret til begge Rigsdagens kamre vakte genklang i langt bredere kredse end gårdmændenes. Det gjorde også den grundtvigske tale om et jævnt og muntert, virksomt liv på jord, efter at drømmene om storslåede og nemme sejre havde fået sit knæk i 1864.

Med sin opskrivning af det dennesidige liv og virke pegede den grundtvigske vækkelse på glæden ved og arbejdet med jord og dyr, pegede på de opgaver, der lå ligefor, og satte samtidig dette det mest nærliggende og jordiske ind i en lys og fremtidsrettet historisk og religiøs sammenhæng. Den almindelige virkning for bønderne af denne grundtvigske 'kulturrevolution' var ikke mindst en forøget selvtilid og selvbevidsthed, menneskeligt, folkeligt, kirkeligt, ideologisk og politisk-økonomisk.

Ved den tid, hvor Martin Andersen stod i lære i Rønne, var den bornholmske højskolebevægelse en

stærk og vidtforgrenet kulturbevægelse. I 1870 var der rejst en anselig højskolebygning i Østermarie. Foruden selve højskolen var der Bornholms Højskoleforening med afdelinger i flere byer, de mest aktive i Rønne og Aakirkeby. I Rønne havde foreningen sit eget faste tilholdssted i Østre Forsamlingshus med tilhørende pensionat, opført 1883 af arkitekten Mathias Bidstrup. Endelig kunne Bornholms Højskolesamfund, stiftet 1887, yde fattige elever tilskud til højskoleophold. Højskolesamfundet fik ved sine indsamlinger blandt venner så godt med midler, at der ofte var flere penge i kassen, end der var ansøgere til.³

Provisorieårene

I 1888 rapporterede de bornholmske aviser, at frygtelige ildebrande havde hjemstøgt Sverige og gjort 14.000 mennesker husvilde og brødløse. Hele Rønnes borgerskab fra amtmænd og arkitekter til rederne og redaktørerne foranstaltede samdrægtigt en storstilet indsamling for at lindre nøden i broderlandet.

Men der var også brødløse mennesker i Rønne. Aviserne bragte jævnligt opfordringer som denne:

Se til og hjælp de Fattige,

som intet have at spise, intet have at lægge i Kakkelovnen og næppe noget at ligge i, nu i denne langvarige og strænge Vinter, alle I, som have Raad og Lejlighed. Hvor meget forbruges ikke paa Maskerader, Kanefarter og lignende Forlystelser? Det er vemodigt og hjerteskræende at tænke paa, hvor stor Elendigheden virkelig er blandt mange af vore Medmennesker, og dog leve vi i et frugtbart Land, hvor mange leve i overdaadighed.⁴

At efterkomme en sådan opfordring var mere udviklet, for i indenlandske problemer var der politik. Når Rønnes liberale borgerskab foranstaltede et velgørenhedsarrangement i Østre Forsamlingshus, afstedkom det nødvendigvis en spydig kommentar i den konservative *Bornholms Avis*. Og når byens konservative borgerskab foranstaltede et velgørenhedsarrangement i restaurant Dannebrog i Borgergade, blev det kommenteret ironisk i venstrebladet *Bornholms Tidende*. Denne kommentar kommenteredes derpå i *Bornholms Avis*, og kommentaren til kommentaren kunne nu citeres i *Bornholms Tidende* med et længere svar fra bladets redaktør. Den politiske polemik var i disse år en højtudviklet journalistisk genre. Afholdelsen af en maskerade i det ene forsamlingshus var tilstrækkelig anledning til udførelse af modstanderens sarkasme.

Martin Andersen var i sin lærlinge- og svendetid vidne til den politiske kamp, der i disse år spaltede Danmark i to lejre. Da han blev svend, regerede et konservativt ministerium på elleve år uden om Folketinget og dets Venstre-flertal. Den ifølge grundloven kun udøvende regeringsmagt havde siden 1885 desuden gennem udstedelsen af provisoriske (foreløbige) love reelt tiltaget sig den lovgivende magt i landet – heraf betegnelsen: Provisorieårene. Og derved omgik regeringen det begrænsede politiske demokrati, der var tilbage i den reviderede 1866-grundlov.

Det udløste vrede, medførte en ophidset politisk tilstand og vakte modstand, der i de første provisorieår tangerede det revolutionære, især blandt bønderne, der organiserede skattenægtelser og oprettede riffelforeninger. Disse foreningers officielle mål var at være et frivilligt fædrelandsværn, men det var mere end underforstået, at man snarere anså truslen

for at komme fra konseilspræsident (statsminister) J.B.S. Estrup og hans diktatur end fra Tyskland.

Regeringen besvarede modstanden med oprettelsen af et særligt gendarmeri vendt mod de oprørske. Der indførtes også forskellige former for censur og indskrænkninger i forsamlings- og ytringsfriheden. Adskillige arbejdere, bønder, intellektuelle og Venstrepolitikere måtte i fængsel for majestætsfornærmelse og udtalelser imod Estrup.

Polemik og gymnastik

Således også i Rønne. Redaktøren af *Bornholms Tidende*, den legendariske Mads Mathiesen Smidt, der i Nexø *Erindringer* med megen rette omtales som ”Sjælen i alt det oprørske”,⁵ havde i 1882 siddet fire måneder i fængsel for majestætsfornærmelse. 1888 svarede Smidt, der havde sæde i Venstres landsledelse, med en opfordring til at boykotte Christian 9.s 25-års regeringsjubilæum. I disse år var fronterne mellem Højre og Venstre trukket skarpt op.

Oppositionspartiet Venstre havde *Bornholms Tidende* som sit talerør, og det havde fremtrædende talsmænd i begge øens folketingsmænd, Marcus P. Blem og Philip R. Dam. Det havde endvidere Grundlovs-Værneforeningen med cirka 350 medlemmer, dels venstremænd, dels andre oppositionelle, blandt andre et par socialdemokrater.

Højre havde *Bornholms Avis*. Og det havde fremtrædende talsmænd i bladmanden Fr. Soltau og formanden for Den konservative Klub, latinskoleadjunkt A.V. Øllgaard. Men i øvrigt behøvede Højre ikke tale så meget som Venstre, for Højre sad på magten. Amtmand Holten var højremand, Rønnes

borgmester C.V.B. Olivarius ligeså, og endelig var der så selve Den konservative Klub med cirka 600 medlemmer, heraf mange arbejdere.

Patriotiske venstremænd dyrkede skarpskydning og idræt i Bornholms Amtsskytteforenings forskellige kredse. Højrefolkene og officererne fra Bornholms militærforlægninger, som oprindeligt havde ført det store ord, trængtes tilbage og måtte modvilligt af-finde sig med, at hele militærpræget med eksercits og stramt honnør gik af bevægelsen. Den rene royalistiske værnevilje fandt højrefolkene efterhånden kun i den mere selskabelige Forsvarsbrødreforeningen af 1881, og dertil kunne det bestående i givet fald også regne med de tre i Rønne udstationerede gendarmere, Sørensen, Larsen og Lund.

Også i idrætten var der højre og venstre. Fra Sverige importerede folkelige kredse i disse år den lingske gymnastik – kaldet således efter sin skaber, Pehr Henrik Ling – der med sin moderne smidighedstræning og sine harmoniudviklende øvelser ansås for at være mere ’demokratisk’ end den traditionelle ’danske’ gymnastik med dens gammeldags kraftudfoldelse og militærrelevante styrketræning. På højskolen i Østermarie, i Østre Forsamlingshus i Rønne, i forsamlingshuset i Aakirkeby og under åben himmel blev de demokratiske legemsøvelser dyrket med flid. I 1886 led højrefolkene den tort, at den svenske gymnastik indførtes i alle Bornholms amtsskyttekredse.⁶

Grundtvigianismen

Over, under og sammen med alt dette var der det religiøse, og det var ikke mindre opsplittet. Men trods den stærke konkurrence om sjælene, der var mellem øens mange fri- og valgmenigheder, stod

grundtvigianismen som kirkelig retning stærkt. I Rønne-Knudsker pastorat besattes sognepræstembedet 1871 med en grundtvigianer, F.V. Christensen, der blev almindelig afholdt for sin klogskab og sit velgørenhedsarbejde, og som nød respekt helt ud i ikke-kirkelige kredse som socialdemokraternes. Der var mange, som løste sognebånd til Rønne.⁷

Senere, i provisorieårene, viste der sig en høj grad af personsammenfald mellem tilhængerne af grundtvigianismen som kirkelig retning og tilhængerne af partiet Venstre, skyttebevægelsen, højskolebevægelsen, friskolebevægelsen og andelsbevægelsen. Martin Andersens sidste læremester, J.P. Hansen, var også venstremand og grundtvigianer.

Grundtvigianismen på Bornholm var i disse år en energisk arbejdende og organisatorisk løst forbundet, men vidtforgrenet bevægelse. Den var ledet af ihærdige, dygtige og offervillige mennesker. Med sine forgreninger i kirke, skole, folkelig oplysning, økonomi, presse og politik var grundtvigianismen den stærkeste og bredest funderede kulturbevægelse på Bornholm.

I Nexøs *Erindringer* fremstår det som et tilfælde, at han fik forbindelse med Rønne Højskoleforening. For en begavet, men ubemidlet ung mand var det imidlertid helt naturligt at søge ind i højskoleforeningen med dens åbne fællesskab og mangeartede intellektuelle og åndelige tilbud.

Højskoleforeningen

Rønne Højskoleforening, Bornholms Højskoleforening i Rønne, Højskolehjemmet – kært barn har mange navne, og foruden disse officielle betegnelser var der *Bornholms Avis'* og højrefolkernes stående

øgenavn: Kysseforeningen.⁸ Højskolefolkene havde ry for at være skamløst hjertelige, og det hed sig, at når man gik forbi foreningens have om aftenen, ”hørtes det bestandig derinde fra, som naar en Ko trækker Bagbenet op af en Sump.”⁹

En af initiativtagerne til stiftelsen af højskoleforeningen var stenværksejer Anders Pedersen Brodersen, en af byens rigeste mænd, kapitalist og idealist.¹⁰ Det var i hans hjem, at forløberen for foreningen viste sig i form af

en læserkreds, der kaldtes Torsdagsforeningen, hvor den nyeste litteratur blev læst højt, særlig Bjørnson, Kristoffer Jansen [Kristofer Nagel Jansen], Christopher Bruun m.fl. Vi sang meget af højskolesangbogen og havde det rigtig gemytligt og lærerigt.¹¹

Mens andre højskolemiljøer dengang tegnedes af udpræget teologiske kredse, så var Rønne Højskoleforenings ledende mænd og kvinder en langt mere åben og broget skare. Gamle pastor Christensen kom der naturligvis ligesom hans svigersøn, pastor Marius Jensen, men de var ikke formænd. Formand var indtil 1889 en købmand, derefter en stenværksejer. De ledende var byens liberale borgerskab, folketingsmænd, jernstøbere, bygherrer, læger med flere, som i samdrægtighed med oplandets Venstre-bønder bidrog til foreningen med både penge og personlig deltagelse i arbejdet for de unge. Brodersen stod personligt for den lingske gymnastik og var foreningens og højskolesamfundets rigeste og mest rundhåndede støtte.

Det var et usædvanligt højloftet miljø. Alt hvad der var af politisk opposition i Rønne, samledes i Østre

Forsamlingshus og i husets store have uden smålig skelen til, om sidemanden var venstremand eller socialist, grundtvigianer eller fritænder, afholdsmand eller livsnyder. Dertil kom, at nogle af de menigheder, der var for små til at have egne missionshuse og kirker, lejede sig ind og holdt deres vækkelsesmøder og forsamlinger her. Endelig var der en stadig strøm af foredrag, koncerter, gymnastik og almindelig underholdning. Højskoleforeningen havde også sit eget sangkor.

Og Martin Andersen havde gratis adgang til det hele.¹²

Bjørnson

At dømme efter såvel Nexø's *Erindringer* som den bevarede del af brevvekslingen med hans venner fra dengang var Martin Andersen optaget af læsning, ikke mindst af den nyeste litteratur. Her er de samtidige og de senere kilder enige. Og man må i højskoleforeningen have lagt mærke til denne begavede og belæste skomager.

Den forfatter, Nexø nævner først og hyppigst i erindringerne om højskoleforeningen, er Bjørnstjerne Bjørnson. Lørdagsaftenerne var der

Foredrag og Oplæsning af ny opsigtsvækkende Bøger. Her lærte jeg første Gang Ibsens og Bjørnsons Værker at kende. Ogsaa Strindbergs "Tjänstkvinnans son" blev gennemgaaet og sat til Diskussion. Bjørnson blev voldsomt angrebet af en Præst nede fra Sydlandet for "Det flager –", og jeg oplevede det mærkelige, at to unge Arbejdere, Stenhuggerne Jacob Mogensen og K. A. Petersen, der senere begge blev betydelige Mænd paa Øen, forsvarede den Bjørnsonske

Moral mod den studerede Præst og fik Forsamlingens Medhold. Jeg oplevede meget mærkeligt og nyt og paa samme Tid opløftende. Det bekræftede forskelligt i mig, der før var blevet set ned paa.¹³

Det fremgår af hans *Erindringer*, at Martin i modsætning til sine lærlingekammerater og sin bror Georg afholdt sig fra pigesjov. Det synes at være et valg, han traf for at undgå tidligt at blive bundet for livet og derved at gentage sin fars skæbne. Om Martin nu også uden for sine *Erindringer* var så seksualforstyrret, som disse antyder, kan ikke afgøres med sikkerhed, men det spinkle samtidige kildemateriale om hans liv i disse år tyder i samme retning. I brevene mellem ungdomsvennerne fra dengang spores der ingen som helst optagethed af erotik, hverken hos Martin eller de andre, men derimod et højspændt engagement i litterære, filosofiske og religiøse emner. Første gang erotikken tematiseres, er i et brev fra Jakob Hansen så sent som 14. juni 1895, da de begge var midt i tyverne:

Du husker maaske jeg en Gang – Natten før du rejste – fortalte, at jeg vilde nuppe et Pigebarn og elske hende paa Fransk hvortil Du sagde Fy!¹⁴

I mellemtiden havde Martin under sin første rejse til Syden 1894-1896 også selv indladt sig på erotiske eventyr og sagde ikke mere fy. Men i alle årene som lærling, svend og højskoleelev synes han at have holdt sig på dydens smalle sti. Og den frygtssomme seksualmoral, han havde levet efter, fik han nu begrundet som værende bjørnsonsk. Senere vedgik Nexø gerne, at han i sin ungdom havde sværmet for Bjørnson, men søgte i øvrigt at bagatellisere forholdet:

[...] paa et vist Trin i min Ungdom, som ung Arbejder og Højskoleelev, modtog jeg stærke Indtryk af Bjørnson, som ikke har holdt sig, men som jeg alligevel mindes med Taknemmelighed.¹⁵

Ikke desto mindre kunne han endnu udenad lange passager fra Bjørnsons episke digt *Arnljot Gelline* (1870) om heltet under Norges kristning, og han citerede dem med forkærlighed i sine agitatoriske taler mellem 1919 og 1945.

I 1880'erne var det imidlertid et andet tema, der optog Bjørnson, nemlig sædelighedsfejden, der siden 1870'erne havde engageret Nordens betydeligste forfattere. I Henrik Ibsens *Et Dukkehjem* (1879) forlader Nora hjemmet, da hun erfarer, at hendes mand sætter den ydre respektabilitet højere end deres indbyrdes kærlighed. Og i Bjørnsons drama *En hanske* (1883) kritiseres den dobbeltmoral, der tillod mændene at have erotiske forhold før og uden for ægteskabet, mens kvinderne forventedes at begrænse deres erotiske udfoldelse til ægteskabet. Efter dette skuespil taltes der om 'handskemoral' som den holdning, at der burde være ligestilling mellem mænd og kvinder på dette punkt, vel at mærke således, at begge køn skulle vise selvbeherskelse. Dette standpunkt indtog også lærerinden Elisabeth Grundtvig i 1887 med pjecen *Nutidens sædelige Lighedskrav*; pjecen blev angrebet af Georg Brandes i en heftig avispolemik, der advokerede for begge køns ret til 'fri kærlighed'. Bjørnson gik nu i brechen for Elisabeth Grundtvig og rejste Norden rundt med foredraget *Engifte og Mænggifte*, som advokerede for seksuelt mådehold.

Senere, omkring århundredskiftet, skulle den unge forfatter Martin Andersen Nexø med sine første ro-

maner komme til at blande sig energisk i denne fejdes genoplussen. Men foreløbig følte han sig dækket helt ind af Bjørnson.

Sypigen

Ifølge *For Lud og koldt Vand* gjorde Martin Andersen sin entré i højskoleforeningen på en noget akavet måde. En aften, mens han endnu står i lære, får læringlekammeraten Peter lokket ham med på pigesjov. Mellem træerne på den halvmørke Østre Kirkegaard får de kontakt med et par sypiger, som fordeles efter den mere erfarne Peters anvisninger, og Martin får den lille under armen. Peter forsvinder med sin sypige og lader Martin være tilbage med hans.

Jeg var besynderlig tilmode, mit Mellemgulv bævrede, jeg kunde ikke faa et Ord frem. Noget rykkede truende ind paa mig, stort og skæbnsvangert, og snørede Hals og Hjærte sammen.[...] Og med ét var det som Trykket om mit Hjærte sprængtes; Varme bølgede igennem mig – Blodvarme; hæftigt slog jeg Armene om hende. Mine Hænder faldt ikke blødt til, de stødte mod noget haardt – en Pukkel.¹⁶

Overraskelsen bliver til panik, han flygter fra pigen, løber ned mod byen og entrer plankeværket ind til forsamlingshushaven, hvor der er fest. Her bliver han først pågrebet af en stærk mand, der vil sætte ham på porten, men dernæst budt velkommen til foreningen af formanden selv, stenværksejer Brodersen.

Nexø synes aldrig helt at være kommet sig over skrækken. Rundtom i forfatterskabet lige fra hans uddgivne første romanforsøg fra 1890'erne til 'erin-

dringsromanen' *Den fortabte Generation* fra 1948 flygter de mandlige hovedpersoner på tilsvarende panikagtig måde fra adskillige unge piger. Dertil skal nævnes, at Nexø havde en udpræget tilbøjelighed til at udstyre sine proletariske heltinder med en rygdefekt. Selveste Ditte Menneskebarn slæber sig en rygs kavank til ved at bære på sine mindre søskende. 'Kraftens' datter Karen og lille Marie i *Pelle Erobreren* gør det samme. Vanføreheden er her brugt som symbol, som adelsmærket for den kvindelige heroisme, den betingelsesløse given sig hen i sit ansvar for andre. Af andre sympatiske piger kan nævnes Petra Drejer, en pukkelrygget syerske i *Pelle Erobreren* og *Morten hin Røde*, samt "en fattig Sypige", "den lille, svagt vanføre"¹⁷ Petra Fisker fra *Midt i en Jærntid*.

Symbolikken er oplagt. Det hårde, Martin støder sig på, er ikke kun en pukkel. Det er i et glimt hele den tilværelse, han var i færd med at søge væk fra, den udsigtsløse eksistens som tidligt gift arbejder. Pigens tilfældige deformitet kan tolkes som billede på graviditet. I så fald kunne håbet om at slippe om på den anden side meget hurtigt blive begravet på Østre Kirkegaard. Da dét slår ned i ham, flygter han og foretager springet over i højskoleforeningen, hvor man læser Bjørnson og er seksuelt afholdende.

Nexø besad en stærkt symbolskabende fantasi. Men den stadige genkomst i hele hans forfatterskab gennem 60 år af pukkelryggede sypiger og flugt over mure og plankeværker fra unge kvinder kunne tyde på, at der ligger en bestemt, traumatisk oplevelse bag. Så forholdet altså simpelthen kunne være det, at begivenhederne har fundet sted, ganske som han fortæller i *For Lud og koldt Vand*. Det vil næppe nogensinde blive afgjort. Men det kan fastslås, at der i

de grundtvigske miljøer på Bornholm, han dengang færdedes i, var en pukkelrygget sypige, og at han kendte hende udmærket.

Hendes navn var Engeline Kirstine Skovgaard Hansen. Hun var ældste datter af en boelsmand fra sydøen. Stedet hed Arnagerbro og var på cirka otte hektar sandjord. Hun havde som fireårig haft børnelammelse, hvilket havde givet hende den fatale rygskaade. I 1886 var hun kommet til Rønne for at lære syning. Da Martin ankom til Østermarie Højskole, kom han på hold med hendes lillebror. Og også Engelines to yngste søskende og hun selv kom på højskole.¹⁸

Engeline var sommerelev på Østermarie Højskole i 1891, da Martin var færdig med den bornholmske del af sine højskoleår. Han boede imidlertid stadig på højskolen, fordi han havde arbejde i Østermarie, så de har i hvert fald set hinanden hver dag i de tre måneder, kurset varede. Og i hendes poesibog skrev han det ældste vers, man kender fra hans pen. Men digter er han endnu ikke, og han må først anføre et digt af H.V. Kaalund, inden han vover sig ud i et rim på egen hånd:

Og yder mit Værk blot et usét Frø
 til Åndens evige Sommer,
 da lad mit Navn kun forglemmes og dø,
 Koraldyret lig i den dybe Sø,
 jeg bygger dog med på den vor[d]ende Ø
 og bereder den Verden, der kommer.
 (Kålund)

For Spøg og Skjæmt og muntre Mine
 Du være takket Engeline

Din hengivne Ven
Martin Andersen

Lev vell   Tak for Somren!¹⁹

Engeline beholdt Martin i venlig erindring og havde kun lovord tilovers for ham, indtil hun døde i 1937, tre måneder før udgivelsen af *For Lud og koldt Vand*.²⁰ Altså på den måde en historie med lykkelig udgang.

Men valget af Kaalund-strofen (strofe tre af digtet ”Den brudte Straale”) med det selvudslettende tema sammen med takken for Engelines ’muntre mine’ lader ane, at der kunne være noget, han gerne ville have hende til at glemme. Hvis det er tilfældet, gjorde han afbigt op gennem hele sit forfatterskab.

Østermarie Højskole

Det var i begyndelsen mest på Østbornholm og senere på midt- og sydøen, at den grundtvigske vækkelse vandt genklang, og derfor var det naturligt, at højskolen i 1870 blev opført netop i Østermarie.

Hovedbygningen af røde mursten lå højt og kunne ses på lang afstand af den, der nærmede sig Østermarie. Den synede godt i landskabet med sin tolv fag lange facade og sin høje tagrejsning. Bygningen, der har tjent som hjemsted for Østermaries brugsforening, siden den ophørte med at rumme højskole, er pietetsfuldt restaureret og har fået præmie som landets smukkeste brugsforeningsbygning. I stueetagen er der intet tilbage af den oprindelige indmad, men på førstesalen kan man endnu bese de rummelige gamle elevkamre langs brede gange. Op til 40 elever kunne bo der, og det hører med i billedet af skolens kapacitet, at der

foruden de overnattende elever var et forholdsvis stort antal, der havde deres hjem nær ved skolen og sov hjemme. Skolens kapacitet blev dog på intet tidspunkt fuldt udnyttet, og i 1893 måtte den lukke.²¹

Martin Andersen begyndte som elev på denne højskole efter nytåret 1890. Kurset var begyndt den 4. november 1889 og skulle vare frem til 1. april 1890. Der var tretten ’karle’, mandlige elever, på holdet (pigeskole holdt man om sommeren).²² Prisen for opholdet var 30 kroner om måneden, ti for undervisning og tyve for kost og logi. Af Martin Andersens regnskabsbog fremgår det, at Bornholms Højskolesamfund, for hvilket A.P. Brodersen var formand, udredte de 75 af de 90 kroner, som opholdet i tre måneder kostede. De sidste femten kroner må skolens forstander have slået af prisen, for selv havde Martin Andersen næppe så mange penge. Om de 75 kroner er blevet ydet efter ansøgning eller som et uansøgt tilskud, vides ikke; Nexø *Erindringer* antyder den sidste mulighed. Under alle omstændigheder har højskolesamfundet gerne betalt. Man havde penge nok i kassen også denne vinter, flere end der var ansøgere til. Brodersen og de andre velhavere betalte – under højskolesamfundets navn. Så var det ikke almisse.

Der var i 1889-1890 to sæsonansatte lærere samt forstanderen selv, Alfred Foverskov. Medregnet en times daglig svensk gymnastik undervistes der ikke mindre end 56 timer om ugen.²³ Jævn undervisning i de almindelige skolefag det meste, men som man kunne forvente af en grundtvigsk højskole, med hovedvægten lagt på sproget, litteraturen og historien. En del af oplæsningen var henlagt til lørdag aften, hvor der var sammenkomst af egnens folk. Disse

Ostermarie Højskole 1888.

aftensæder blev, ligesom lørdagsmøderne i Rønne Højskoleforening, afsæt for drøftelser af tidens kulturelle, etiske og politiske spørgsmål.

I sæsonen 1890-1891 var der kommet nye lærere, heriblandt den 26-årige Jens Kristian Hansen, matematik- og fysiklærer fra Blaagaards Seminarium. Hans undervisning fremhæves af Nexø som særligt inspirerende.²⁴

Et fag står ikke opført på timeplanen, men er ellers væsentligt nok. Det er sangen, som blev dyrket med flid både ”før og efter Foredrag”,²⁵ det vil sige flere gange om dagen.²⁶

Standsforskellen?

Noget udvalgt Skolehold var det ikke, jeg var sammen med. Flertallet af Elever betragtede Skoletiden som en velkommen Ferie. Standsforskellen gjorde vel ogsaa sit til, at jeg ikke kom de andre nærmere ind paa Livet.²⁷

Standsforskellen? En undersøgelse af de to elevhold fra årgangene 1889-1890 og 1890-1891 viser, at eleverne, som alle kom fra Bornholm, ganske overvejende var fra husmands- eller landarbejderhjem – det vil sige fra små eller direkte fattige kår.²⁸ Martin Andersen var ganske vist selv ubemidlet, men han var udlært håndværker, og hans hjem var i disse år, hvor Hans Jørgen Andersen i perioder havde godt arbejde, måske bedre stillet end de fleste af Martin Andersens højskolekammeraters hjem.

Der var ikke nogen standsforskel. Men et højskoleophold anskedes forskelligt af elever, der bagefter skulle tilbage til marken eller værkstedet, og af en ungdomspore, for hvem højskoleopholdet i sig selv var det

første skridt væk fra det fysiske arbejde og op til noget andet, og som derfor var stærkt fagligt ambitiøs.

En, der ville noget ædelt og godt

Både fagligt og menneskeligt må det vigtigste af, hvad Martin Andersen modtog på Østermarie Højskole, henføres til forstander Alfred Foverskov, hans undervisning og hans personlighed. Han fik stor betydning for Martin Andersens valg af fremtidig levevej og på hans tro på overhovedet at have noget valg. Foverskov ansporede på flere måder Martin Andersen og gav både mundtligt og skriftligt vedholdende udtryk for, at han gerne ville have Martin tilbage på skolen som *kollega* – som højskolelærer. Og skønt Martin Andersen i de følgende år kom til at ernære sig som alt muligt andet fra murerarbejdsmand over friskolelærer til rejsekorrespondent, vagabond, cicerone (guide) og seminarielærer, præsenterede han sig så sent som i 1897, hvor han fulgte Statens eetaarige Lærerkursus i København, med den håbefulde titel ”vordende Højskolelærer M. Andersen Nexø.”²⁹ I et lille årti stod det at blive højskolelærer for ham som det højeste mål. Og denne drøm blev vakt i Østermarie af forstander Foverskov.

Nogle år tidligere havde statens tilsynsførende med højskolerne, den nøgterne Mathias Steenstrup, inspiceret den unge Foverskovs undervisning (den gang på Sønderholm Højskole) og noteret sig: Foverskov gør ”et behag[eligt] personl[igt] Indtryk, som en, der vil noget ædelt og godt.”³⁰

Foverskov fik faglig betydning for Nexø, som ifølge sine *Erindringer* af ham lærte

at skrive en fast læselig Haandskrift og et klart og rent Dansk. Foverskov der selv underviste baade i

Dansk og Skrivning, hævdede bestandig i Undervisningen, at der var en organisk Sammenhæng mellem Skrift og Fremstilling. Skriftens Krusedulle og Stilfrasen havde samme Rod, bekæmpede man den ene, kom man ogsaa den anden til Livs!³¹

Nexø giver herved Foverskov væsentlig andel i æren for, at han selv blev, hvad han siden kaldte en indholdets, ikke en formens skribent. Altså i tilblivelsen af den modne Nexøs poetik.

Foverskov var seminarist, men havde af principielle grunde ikke villet aflægge eksamen. Det imponerede Jakob Hansen, som selv læste på universitetet uden at ville gå op til nogen eksamen:

Du skriver at Foverskov ingen Examen har taget, fordi han hader det Uvæsen, jeg har ogsaa hele Tiden læst aldeles uden Hensyn til Examen, blot med min Uddannelse for Øje [...].³²

Foverskovs undervisning gjorde sin virkning, men også i det daglige samvær med forstanderparret voksede Martin Andersen. Om aftenene samledes man i Foverskovs arbejdsværelse eller i spisestuen, hyggede sig med sang, ordsprogsleg og oplæsning og drøftede de største spørgsmål. Og Martin Andersen blev taget alvorligt og fik svar på tiltale af både Foverskov og fru Cecilie.

Disse Samtaler har fæstnet sig uudsletteligt i min Erindring. Det var første Gang, jeg rigtig blev taget for gyldig og paa lige Fod var med til at drøfte alvorlige Problemer, og disse Drøftelser gav mig en stærk Fornemmelse af Vækst. Bedst som der taltes, vendte Problemerne ny overraskende Sider frem i Lyset, jeg maatte uafslædig ændre mit Syn

paa Spørgsmaal af den ene og den anden Art, og derigennem paa Ting og Mennesker.³³

Ud fra den bevarede del af Martins brevveksling med sine venner får et indtryk af, hvad han har meddelt dem om sit møde med den grundtvigske højskoleverden. Det må således utvivlsomt skyldes indflydelse fra Martin, at Jakob Hansen, som hverken før eller siden havde noget hjerteligt forhold til højskoler, i marts 1890 følte sig kaldet til at tage positiv stilling for Grundtvigs mytologi og skoletanker.

[...] det er blevet saa ussel en Tid [...] at man ikke en Gang kan forstaa Grundtvigs Betragtninger over de gamle Myther, det ligger for fjærnt, det er for kraftigt. Tager man blot Grundtvigs Plan til Undervisningsvæsenets Omarbejdelse, da er den sikkert meget god og brugbar i mange Maader, men hvad er det for Fuseri de lærde Pedanter mixer ud af det hele, lutter Humbug som aldeles ikke passer for Nutiden.³⁴

Tilsvarende skriver Hans Harild i maj 1890:

Det glæder mig oprigtigt at se, at Du har høstet saa rigt et Udbytte af Dit Højskoleliv [...]. Højskolerne ledes i Reglen i Grundtvigs Retning, og Grundtvigianerne, tror jeg i hvert Fald ere de, der stiller Idealet højest. Du synes maaske det er underligt at jeg er kommet til den Slutning, men jeg er lige paa Vej til at blive Grundtvigianer vel at mærke i æstetisk og til Dels i Religiøs Betydning – i politisk bliver jeg det aldrig – det er min Karakter for fremmed – Den væsentligste Indvending mod Grundtvigs Lære er jo den, at han ikke holder Biblen for Guds Ord, men jeg mener noget nær det samme. De apostolske Breve til Ex, me-

ner jeg, ere kun Prædikener, som enhver Præst ligesaa godt kunde have holdt.³⁵

Hans Harild hentyder til Grundtvigs 'mageløse opdagelse' af, at ikke Biblen, men den mundtligt fremsagte apostolske trosbekendelse, nadverindstiftelsesordene og fadervor ved dåben skulle garantere kontinuiteten i kristendommens historie tilbage til de første kristne. Denne opdagelse var væsentlig for Grundtvigs opskrivning af 'det levende ord' på det skrevne ords bekostning og dermed også for hans skoletanker.

Den grundtvigske materialisme

Mit Land, siger Livet, er Himmel og Jord,
Hvor Kjærlighed boer!³⁶

N.F.S. Grundtvig 1824

Alfred Foverskov har ikke efterladt sig meget skriftligt. Ingen bøger eller artikler bærer hans navn; kun hans ansøgninger og indberetninger til kulturministeriet samt nogle få personlige breve er bevaret. Men han holdt mange foredrag, og nogle af dem har overlevet i form af udførlige, nærmest stenografiske avisreferater. Her får man et levende indtryk af manden og hans åndsform.

Foverskov var indforstået med den grundtvigske materialisme, hvorved skal forstås det særlige træk ved grundtvigsk kristendom, at den ikke betragter materien, det sanselige og dennesidige som åndens fjende, men som dens modtager og bærer. Herved står den i modsætning til andre former for luthersk kristendom – herunder den, som Martin Andersen havde stiftet traumatisk bekendtskab med som barn: den pietisme, man dyrkede i Luthersk Mission.

Dette særlige træk var Nexø helt bevidst om. I 1925 sagde han således i en tale til tyske højskolefolk, at Grundtvig

[i] sin gigantiske Kraft søgte [...] at forbinde Himmel og Jord, Aand og Materie. Han var dybt religiøs. [...] Igennem sine vidunderlige Salmer, som tog Naturen og Menneskelivet ind i det religiøse Aandsliv blev han en vækker for hele Folket [...].³⁷

At *forbinde* himmel og jord. Denne forbindelse var netop kernen i Alfred Foverskovs som i andre grundtvigianeres livsanskuelse. Det kommer fint frem i en tale, han holdt ved en gymnastikfest i Rønne 1889:

Medens Thorvaldsen levede i Rom som Billedhugger, kom der mange til ham, som vilde modelleres, deriblandt da ogsaa en Englænder, som havde ført et vildt og udsvævende Liv, hvad der naturligvis var kjendeligt nok i hans Ansigt. Da Thorvaldsen skulde have fat paa dette Ansigt, fræmstillede han det først saaledes, som han tænkte sig, at det var Guds Tanke og Mening, det skulde være, og derefter forandrede han det, saa det kom til at ligne det vansirede og fordrejede Ansigt; men som en ædel og ægte Kunstner, maatte han alligevel først sysle med Guds Tanke med Aasynet. Og det er og maa naturligvis være saaledes, at oprindelig er Menneskets Legeme som udgaaet fra Skaberens Haand et fuldendt Mesterværk baade i Henseende til Skjønhed og Styrke, og naar vi møder det stygge og det skrøbelige i

Martin Andersens ansøgning til Bornholms Amtsskoleråd om støtte til opholdet på Askov Højskole.

Da jeg føler Trang til særlig Uddannelse, men disse uventede visse med mine Håndværks (Stenagerier) lange Arbejdstid fra 6-Tid ^{Morgen} til 8 Aften og ved det uundgående i samme Håndværk, der nødvendiggjør, at jeg anvender min Fritid til Gymnastik og Fodture, og der jeg at tage et Højskolekursus først kommende Vinter, dette kan imidlertid ikke lade sig udføre, medmindre det cerede. Amtsskoleraad vil forvilde mig en rigtig Understøttelse, og søger jeg derfor at anbefale mig til det cerede Amtsskolerads Velvilje

med Højsættelse

Martin Andersen

Legemet, saa har det sin dybe Grund i, at Mennesket er en falden Skabning. Vi maa nemlig ikke blive saa aandelige eller vindige, at vi gaa hen og skille, hvad der en Gang er sammenføjet, saa vi mene, at det indvortes, Tanken og Følelsen, er det særligt menneskelige, og Legemet i Forhold dertil noget underordnet og ringere. Da Thomas Kingo laa paa sit Dødsleje og led meget, da fandt han, at naar to saa gode Venner som Sjæl og Legeme skulde skilles ad, saa maatte Striden blive haard. Den kristne Menighed er jo ogsaa døbt i Troen paa Kjødets Opstandelse, stærkere Vidensbyrd om, at Legemet er en ligesaa væsentlig Del af Mennesket som det indvortes Menneske, kan ikke aflægges. [...] Og her staa vi da ved Legemsøvelserne som et blandt flere Midler til at pleje Legemet.³⁸

Talens personalhistoriske brug af 'store mænds' eksempler er tidstypisk, men dens ubesværede spring fra kunstens og religionens til idrættens verden fandt man herhjemme næppe uden for den grundtvigske verden. Foverskov troede, at ånd og materie hørte sammen, at det højeste sås i det jævreste og det største i det mindste. Og at de største håb kunne knyttes til selv den mest forkomne og arbejdsløse højskoleelev, hvis eleven først blev vakt, vakt til lydhørhed for Guds tanke og mening med ham. Som nu Martin Andersen.

Men før Martin kunne blive højskolelærer hos Foverskov på Bornholm, måtte han have uddannelse. Med Foverskovs varme anbefaling tiltrådte han nu et toårigt kursus på Askov udvidede Højskole, højskolebevægelsens flagskib. Økonomisk blev opholdet støttet af Bornholms amtsskoleråd samt personligt af højskolehjemmets bestyrerinde Karen Holm,

stenværksejer Brodersen og redaktør Mads Mathiesen Smidt. Med delvist fri undervisning bidrog også Askov Højskoles lærere.³⁹

Askov udvidede Højskole

Martin Andersen ankom til Askov den 3. november 1891 hen under aften, let forsinket. Der stod han så med sin bagage, "fremmed og forlegen"⁴⁰. Og man kunne nok føle sig ubetydelig ved mødet med den berømte læreanstalt, når man som Martin kom fra en fjern egnshøjskole med en halv snes elever. Her kom de myldrende ud fra alle bygninger, og det er ikke mærkeligt, at Nexø senere huskede det, som om der var "Over to Hundrede Elever"⁴¹, skønt der dette år kun var hundrede og tyve i alt, 73 mandlige og 47 kvindelige.⁴²

Højskolen var åbnet i 1865 under beskedne forhold, men var nu i enhver henseende Danmarks største. Omkring højskolen og i forskellig, men nær tilknytning til dens miljø lå en række andre læreanstalter: Sløj- og husflidsskole, børneskole og lidt længere borte Skibelund Efterskole og Ladelund Landbrugsskole. Flere skoler havde været der, herunder en dansk-amerikansk præsteskole, og andre var på bedding.

Skolen rådede over alt, hvad hjertet kunne begære af undervisningsmidler, samlinger, laboratorier, et ekspanderende bibliotek på godt 8.000 bind, en forsøgsgård og som noget helt nyt en forsøgsvindmølle.

Askov har rødder tilbage til den første dansksprogede højskole, Rødding (som ikke lå i kongeriget Danmark, men i fyrstendømmet Slesvig). Da denne efter krigen i 1864 og tabet af Slesvig indstillede sin

virksomhed, besluttede tre af dens unge lærere med skolens sidste forstander, cand.theol. Ludvig Schrøder i spidsen at fortsætte arbejdet på den anden side af den ny Kongeå-grænse. Ved dette valg af beliggenhed markerede skolen sig som en folkelig-national grænsepost for danskheden. I de følgende år blev skolen båret frem af og var selv den ypperste eksponent for den grundtvigske vækkelse, der fejede over landet. I disse vækstår var skolen oppositionel i forhold til det akademiske miljø i København, og i de første provisorieår blev den som flere andre højskoler af regeringen anset for at høre til den politiske opposition. Schrøder sad da også i Landstinget for Venstre i perioden 1886-1890. Højskolen var et kraftcenter i den grundtvigske bevægelse, men den var, med alle sine tråde til Venstre, til andelsbevægelse, hedeselskab, højskolebevægelsen i Norden, til dansksindede slesvigere under tysk herredømme, til kirkelige kredse, herunder danske menigheder i USA, dog altid først og fremmest – højskole. Askov tilstræbte fagligt solid undervisning og opløftende, oplivende vækkelse som en enhed. I overensstemmelse med Grundtvigs oprindelige højskoletanker var skolen en medborgerskole til fremme af folkelig myndiggørelse og selvbevidsthed. Og i overensstemmelse med Grundtvigs vision om Sorø Akademis omdannelse til et center for folkelig dansk dannelse som modvægt til den latinsk-akademiske dannelse blev Askov desuden til en folkelig læreanstalt af et format uden sidestykke. Endelig var Askov, i overensstemmelse med Christen Kold, en skole til elevernes åndelige oplivelse og etiske formning, den gang selvsagt på kristeligt grundlag. Skolen var sig sin 'Johannes Døber-gerning', som det senere blev navngivet, bevidst. Men først og fremmest blev Askov en grundtvigsk højskole med en stærkere vægt på positive kundskaber end andre grundtvig-

ske højskoler og med særligt bud til unge, der i forskellig grad allerede havde tilegnet sig skolemæssige forudsætninger ud over dem, almueskolen gav.

Årene fra cirka 1891 og til århundredskiftet var en rolig arbejdstid for skolen. En ny højskolelov af 1892 bidrog til at bedre skolens økonomi, de politiske angreb fra Højre lagde sig, og kredse langt uden for den grundtvigske verden betragtede nu Askov med anerkendelse og respekt. Askov-historikeren Hans Lund skriver om denne tid: "Det føltes næsten symbolsk, at Schrøder i anledning af kongeparrets guldbrillup i maj 1892 [...] blev udnævnt til ridder."⁴³

Det kan dog også opfattes symbolsk, at den tidligere landstingsmand for Venstre i et af de sidste provisorieår overhovedet ville modtage en sådan udnævnelse.

Kammeraterne

I sine *Erindringer* hævder Nexø, at han "som eneste Repræsentant for Byproletariatet [...] overhovedet var lidt af en fremmed Fugl" på Askov. "Apparatet var ligesom ikke beregnet paa Folk af min Slags."⁴⁴

Imidlertid viser den samtidige elevstatistik, at der på Martin Andersens hold var adskillige af hans 'slags'.⁴⁵ Som social type var han på ingen måde noget særsyn, og hvis han havde villet det, havde der været nok af andre mindrebemidlede, håndværkere, købstadsfolk og bornholmere, han kunne have sluttet sig til. Men det gjorde han ikke.

Skolen udarbejdede sin elevstatistik ud fra en blanket, der udfyldtes af de enkelte lærlinge selv. Martin Andersens udfyldelse af denne blanket siger noget

om hans sociale selvforståelse i disse år. På spørgsmålet om, hvorvidt han har modtaget ”anden Uddannelse” end sine højskoleophold, svarer han ikke. Han svarer ikke, at han er udlært skomager med gode anbefalinger. Og på spørgsmålet om hans egen stilling svarer han heller ikke ’skomager’, men ”?”⁴⁶

For Martin Andersen var Askovopholdet hans livs chance for at skifte erhverv, det var for ham i sig selv en uddannelse, som han gik til med flid og målrettethed. Det lidt, der vides om, hvem han i særlig grad sluttede sig til, tyder på, at han fandt sin omgangskreds ikke efter herkomst og klassetilhør, men efter gemyt og interesse. Og det førte ham sammen med andre ildsjæle med ambitioner, for eksempel tre finske magistre, der var i Askov for at studere praktisk højskolevæsen, og som siden blev fremtrædende højskolemænd hjemme i Finland.

Til en af dem betror han sig om sin ensomhed.

Det er måske også galt, at jeg deler min Glæder med andre men tager min Sorg af mig selv; men her er jo ingen som forstår mig. Stundom i sådanne Øjeblikke er det, som måtte jeg til at digte, det gynger og bølger indvendig som Strømninger fra et stort Sjæledrama, men det bliver kun anet, og der kommer Taushed i Stedet for Ord – Men du vil nok forstå det, – du har jo selv levet op disse underlig bitre og dog berusende Stunder, som marttrer en, og som man dog ikke kan bede Himlen fri sig for, fordi de er Part af det bedste i en selv.

Tak for den fine Deltagelse og Forståelse, hvormed du har båret over med mig i sådanne Øjeblikke [...].⁴⁷

Det ses her, at han allerede i marts 1892 drømte om at omsætte sin weltschmerz til poesi. De første spirer til forfatterskabet var på vej.

Luftskipperen

”[...] mine Bidrag til vort Elevblad ’Luftskipperen’ hjalp ogsaa til at skaffe mig Respekt.”⁴⁸ Denne bemærkning i *Vejs Ende* har sat Nexøforskere og Askov-historikere på arbejde med at finde de eksemplarer af *Luftskipperen* 1891-1893, hvori Martin Andersen fik sin ’debut’. Forventningerne blev ikke mindre spændte, da en af Martin Andersens højskolekammerater fra Askov, Marten Refslund Poulsen, udgav sine erindringer, hvori det hed, at Martin Andersen havde skrevet i *Luftskipperen*, ”saa vi sagde os selv: ’Han bliver vist Digter.’”⁴⁹ Men trods megen møje er det kun lykkedes at opspore en kapsel i Askov Højskoles arkiv med halvandet hundrede lasede og krøllede sedler med et temmelig indforstået indhold. Nogle af disse manuskripter kan henføres til 1892-1893, men det er ikke lykkedes at finde et eneste trykt eller hektograferet eller på anden vis mangfoldiggjort eksemplar af *Luftskipperen* fra den gang.

Forklaringen er den enkle, at et sådant aldrig har eksisteret. *Luftskipperen* var på daværende tidspunkt alene et æterbåret ’blad’, en revy, der ’udkom’ som det festlige højdepunkt ved nogle af højskolens lørdagsfester. Men det var et traditionsrigt organ, som i sin levetid blev omgivet med stor opmærksomhed. *Luftskipperen* var en satirisk standret og en hjerteløs gabestok for sine ofre, og ingen elev kunne vide sig sikker imod den. Mindre lejlighedsprægede og polemiske indslag kunne forekomme, men ’Skipperen’ var først og fremmest en overtryksventil for alle hånede murren i krogene. Den redigeredes nænsomt

af en komité, valgt blandt eleverne ved afstemning. At dømme efter de bevarede bidrag har redaktionsarbejdet ikke været meget hæmmet, hverken af æstetiske hensyn eller af bekymringer for muligheden af injuriosøgsmål. De fleste indlæg var anonyme.

Et af disse anonyme indlæg kendes kun i referat fra et brev, som en af Martin Andersens højskolekammerater, den da 23-årige godsejerdatter Gyrithe Müller, skrev hjem om. Det var

et langt Digt i Hexameter, en ypperlig Efterligning af Iliaden. Det handlede om [bibliotekar og geografilærer] Poul Bjerger, som i Begyndelsen holdt en Tale til Pigerne om ikke at spadserere med Karlene, ikke tage dem med op paa Værelserne o. s. v., ”ikke til Karlene smægtende Blikke at kaste”, som der stod i Digtet. At det var P[oul] B[jerger] der mentes, var ikke til at tage Fejl af, han nævntes bl. a. som ”den jordbeskrivende”. [...] Meget vittigt var det [...].⁵⁰

Digtet foranledigede Gyrithe Müller til at kalde Martin Andersen for ”et godt Hoved”, for ham blev det trods anonymiteten tilskrevet. Det viser en anden side af hans optagethed af ’handske-moralen’, end man hidtil har kendt: satirisk veloplagthed over for moraliserende autoriteter.

”Gåsen og Friheden”

I samme retning tyder det eneste af de bevarede manuskripter til Luftskipperen, som med stor sikkerhed – på håndskrift og ortografi – kan henføres til Martin Andersen. Det er et eventyr eller en fabel, der fylder begge sider af et ark i kvartformat, hvoraf der her kun skal gengives et par afsnit:

Gåsen og Friheden eller Dumhedens Pilegrimsgang.

(Et Eventyr)

Der var engang en Gås! [...] Og Gåsen var bestemt til, som Gåsebestemmelsen nu engang er, at [...] blive spist Juleaften [...]. Men sandt at sige. Gåsen led ikke den Bestemmelse. Hun vidste med Bestemthed, at den skønneste Ungersvend stammede fra en Urang-Utang, og at Verdens største Tænkere kunde føre deres Stamtræ tilbage ned til Gæssene. – For sådan ser Udviklingstanken ud fra et Gåsestandpunkt.

”Jeg vil udvikle mig”, sa’e Gåsen, og så udviklede hun sig. – En Dag [...] fattede hun en stor Tanke. [...] jeg vil løse Frihedens store Gåde! [...] på sin Vandring kom hun således også til Askov. [...] Og det kørte rundt i hende med Folkelighed og Frihed, så hun blev ganske ør. [...] og så traskede hun lige ind til Foredrag [...] og listede ind under Bænken bagved ham med det store ”R” [...]. Og han gav hende et velment Spark over Næbet, så velment, som kun en konservativ, der står over for Tidens nyeste Tanker, kan give det. [...] Det sortnede for den stakkels Gås, men så kom hun til at tænke på Diskussionsklubbens Sammenkomst samme Aften. Det var Fremtidsmændene, [...] der måtte Frihedens Morgenstjerne da kunne opgå [...]. Gåsen fremførte sit Ærende og sa’e, at hun havde hørt man diskuterede ”Instinkt og Forstand hos spæde Børn” [...].⁵¹

Den bredtskydende fabel viser, at Martin Andersen i sin elevtid var bevidst om visse spegede sider af miljøet. Med sine noget forblommede hentydninger til forsynstro, udviklingslære og ’frihedens gåde’ pe-

ger den ind i det på Askov ømtålige område mellem tro og viden, Bibel og Darwin. Emnet 'instinkt og forstand hos spæde børn' kunne være titlen på et foredrag af zoologilærerinden Eline Begtrup. Den lavkomiske forekomst af en gås med ophøjede idealer foregriber den satiriske fortælling "Den musikalske Gris", som blev påbegyndt i 1894.

Martin Andersen fik ikke lov at dø i synden. Hvis "Gåsen og Friheden" kan kaldes hans debut som prosaforfatter, så var han fra første færd indviklet i litterær polemik. Indlægget blev nemlig besvaret af et personangreb i form af en mod-fabel med en andens håndskrift, "Gasen fortæller Æventyr".⁵² Heri betegnes han som "en konservativ Gase", en snob, der med sit iltre temperament og sin tyranniske selvpromovering vil hæve sig over sin herkomst. Et andet indlæg driller "den højlærde Martin Andersen" i anledning af, at han fik en kurv af en af pigerne. På samme lap papir hænges han ud for at være geskæftig; anledningen var, at skolens medgrundlægger Nutzhorn havde 60-års fødselsdag februar 1893, og at lærlingene samlede ind til en gave. Martin må have været for ivrig i tjenesten:

Har Martin Andersen monopol på at udnævne folk til at tage imod bidrag til Nutzhorns billede?

Svar: Husk på vi lever i den provisoriske tidsalder —⁵³

Næst efter de uheldige elskere var *Luftskipperen's* yndlingsofre de *for* hjemmевante elever, der tog for sig af bordets glæder på bekostning af de mere tilbageholdende. Også her måtte Martin holde for i flere indlæg.

Samlet tegner de bevarede *Luftskipper*-indlæg et samtidsbillede af Martin Andersen som en begavet, ambitiøs og dominerende højskoleelev. Og muligvis som politisk konservativ.

Kvinderne i Spurvely

Askov udvidede Højskole var en institution, og derfor kunne der ikke her ydes den enkelte lærling samme familieagtige opmærksomhed og omsorg som på de mindre egnshøjskoler.

Man kan ikke påstå, at Askov Højskole ikke tilstræbte det hjemlige præg, men alene lærlingens antal satte sine grænser. Ludvig og Charlotte Schrøder havde 70-100 karle på kost ad gangen. Og ingen højskoleelev har mere hudløst end Martin Andersen noteret sig professionalismen af den type hjemlighed, Askov kunne tilbyde. Charlotte Schrøders

storladne Ansigt var ét Smil, der ikke syntes at ville vige; hun smilede da jeg gik op og gav hende Haanden, smilede mens hun med Øjnene alle andre Steder bød mig velkommen, og smilede idet hun ved at vende sig bort gav tilkende, at jeg kunde gaa ned og finde mig en Plads ved Bordet.⁵⁴

Det eneste, *Vej's Ende* i øvrigt noterer om hende, er, at det bekymrede hende, hvor man skulle gøre af Martin i sommeren 1892, for hans værelse skulle bruges til sommerpigeskolen. Martin Andersen havde haft planer om feriearbejde som vandrelærer og som landarbejder, men planerne var blevet forpurret, da han havde forstuvet benet og nu humpede omkring på et par krykker.

Imidlertid fandt han, muligvis på Schrøders foranledning, et glimrende logi hos den 51-årige enkefru Mathilde Molbech og hendes 19-årige datter, som også hed Mathilde Molbech og var den yngste af fem børn. Fru og frøken Molbech boede i villa Spurvely et stenkast fra højskolen. Her fik Martin Andersen som andre af fru Molbechs pensionærer før og siden et værelse på førstesalen.

I Villa Spurvely indåndede man en egen blanding af frisk luft og lavendelduft. Og med husrummet fulgte hjerterum. På de sidste, konkluderende sider af sine *Erindringer* skrev Nexø:

Menneskelig Varme er vel det af alt, der følger én længst; og dèr maa jeg stadig – næst efter Mor – mindes den sjældne Kvinde Fru Molbech med Taknemmelighed.⁵⁵

Da han i 1943 logerede illegalt og under dæknavn, sendte han, en uge inden han flygtede med sin familie over sundet til Sverige, Mathilde, gift Snabe, en ”Tak for de skønne Tider vi hade sammen hos din Mor. Duften af Ungdommens Dage varer jo hele Livet”. Og da han i 1945 vendte hjem fra landflygtigheden, skrev han straks til Mathilde, at han nu skulle ”til at tage de brustne Traade op igen. Og saa skal Du være den første”.⁵⁶ Her var noget at tære på i de vanskeligste stunder af hans liv.

Der kan næppe være tvivl om, at optagelsen i fru Molbech hjem også har været en overvældende udvidelse af hans sociale horisont.

[Det var] det luneste, hyggeligste Hjem jeg endnu hade set. Væggene var fulde af Oliemalerier og

gamle italienske Gravurer; Bogskebe var der med grønt Forhæng, og skønne gamle Mahognimøbler. Jeg var helt trykket af Situationen [...].⁵⁷

I betragtning af, at han aldrig havde boet under finere forhold end det kammer, han havde delt med en kammerat på højskolen i Østermarie, er hans forlegenhed forståelig. Nu blev han budt til sæde i et poleret egetræsmøblement, senempire, tegnet til Molbechfamilien af Gottlieb Bindesbøll.

Fru Molbech, født Krabbe, var i 1859 blevet gift med den senromantiske digter Chr. K.F. Molbech. Som censor ved Det Kgl. Teater 1871-1881 havde han været på kant med det moderne gennembruds skandinaviske forfattere. Men da fru Molbech i modsætning til sin mand var ubornert som menneske, bevarede hun sin personlige sympati for Georg Brandes også efter hans skelsættende forelæsninger i 1871 om hovedstrømningerne i det 19. århundredes litteratur. Og da hendes voksne børn senere tog den unge generation med hjem, blev hun venligt bekendt med Herman Bang, Peter Nansen, Ludvig Holstein og N.F.S. Grundtvigs yngste søn, Frederik. Det var muligvis denne sidste kontakt, der gjorde, at hun ofte gik i Vartov Kirke om søndagen for at høre pastor Brandt, Grundtvigs efterfølger i embedet.

I 1888 blev fru Molbech i en alder af 47 år enke. Så trådte hendes ungdomsvenner Charlotte og Ludvig Schrøder hjælpende til. Hun flyttede til Askov og blev knyttet til stedets børneskole. Hun gav også privat sprogundervisning, ligesom hun havde indtægter ved at udleje værelser til højskolens elever og gæster og til dens ugifte lærere og lærerinder.

Fru Matilde Molbech og Martin Andersen.

Ud fra både samtidige og senere kilder får man det indtryk, at Martin Andersen, der var svagelig, har påkaldt sig fru Molbechs moderlige omsorg i særlig grad. Fra han forlod Askov i 1893, og til han – efter at hun havde plejet ham under et længere sygeleje i 1894 – vendte hjem fra sin første Sydensrejse i 1896, underskrev hun alle breve til ham: ”Din hengivne Plejemoder Molbech”.⁵⁸ I hele perioden 1892-1898 havde han sit egentlige hjem her.

Var fru Mathilde Molbechs forhold til Martin Andersen moderligt, så var hans forhold til den unge frøken Mathilde Molbech søsterligt.⁵⁹ Og det familiære i forholdet understregedes, da Martin Andersen senere udvirkede, at hans lillesøster Anna kom i huset hos fru Molbech.

Men efterhånden som hans forfatterskab groede frem fra spredte enkeltartikler og digte i 1893 over systematiske rejserreportager 1894-1896 og til hans debut i bogform 1898, fik hans optagelse i det molbechske hjem også en anden betydning for ham: Fru Molbechs person inkarnerede forbindelsen til forfatterne både fra den litterære senromantik og det moderne gennembrud. Og senere også til symbolismen, idet en af hendes døtre giftede sig med den franske antirationalist og katolik, den symbolistiske digter Léon Bloy. Martin Andersen mødte Bloy både i Kolding og i Spurvely, og det var gennem Bloy, at han i 1894 fik optaget digtet ”Retur” i symbolisternes tidsskrift *Taarnet*.⁶⁰

”Retur”

Jeg hørte en Aften Håbet spille
– Håbet som aldrig dør – !
Jeg hørte det ti tusinde Gange før,
men nu blev jeg ganske stille.

Jeg så dem en stille Midnat mødes,
Længsel og fint Begær!
De mødtes vist ti hundred Gange her,
men nu måtte Elskov fødes.

Og Kvinder som Stjærners Flugt i det samme
talte jeg ti Gang til
Langt flere var forhen gledet forbi,
men nu stod mit Sind i Flamme.

Jeg var som den mosglatte Sten ved Stranden
– Brændingens Skum stod om!
I Dønningens Følge et Havblik kom;
nu hviler jeg dér selvanden.

Men aldrig vædes de solbrændte Stene,
siden min Strand fik Fred!
Nu skulper Bølgen et andet Sted;
– og altid min Sjæl er alene.⁶¹

Holger Begtrup

En af de få Askovlærere, Nexø holdt en vis forbindelse med, var hans dansklærer Holger Begtrup, senere Grundtvigudgiver og grundlægger af Frederiksborg Højskole. Begtrup havde nogle af sine bedste Askovår i Martin Andersens elevtid. Fagligt havde han fundet sin styrke i at koncentrere sig om litteratur- og kulturhistorien. Og under Schrøders fravær som landstingsmand 1885-1890 havde han kunnet bevæge sig ind på dennes enemærker: Grundtvig og Luther. Pædagogisk fandt han i disse år sig selv som folkelærer snarere end som videnskabsmand. Det skete gennem deltagelse i friskolestævner på Fyn, hvor han stiftede bekendtskab med nogle af Christen Kolds gamle elever; i deres jævne selskab befandt han sig bedre end hjemme i det fornemme og noget bornerte Askov. Begtrup var den

af lærerne, der var mest i øjenhøjde med eleverne. I en autoritetstro tid og på et stærkt patriarkalsk sted har det været oplivende, at en berømt ung folketaler som Begtrup ikke gjorde noget væsen af sig, men som en af få lærere var dus med eleverne (dog kun de mandlige). Nexø skriver, at Begtrup

hade Frisprog paa Skolen og kunde tillade sig at sige Ting, som gik imod den fastslaaede Indstilling. Han uddybede ikke sine oppositionelle Tanker, røbede dem kun i Glimt.⁶²

Der er imidlertid intet som helst belæg for, at Begtrup skulle have været i opposition til Schrøder eller til skolens øvrige lærere. Men han har ved sit væsen været den af Askovlærerne, der mindede Martin Andersen mest om de bornholmske grundtvigianere. Især om Foverskov, som Nexø da også har sammenlignet ham med som litteraturlærer. Foverskov

læste godt [op] og mindede hvad Organ og Fremstilling angaar om Holger Begtrup og Vilhelm Andersen, men nød aldrig sig selv. Naar jeg har hørt de to sidstnævnte, har jeg jævnlig maatte tænke paa visse Sangfugle fra min Tid som Vogterdreng, der kunde falde i forundret Lytten til deres egen Stemme.⁶³

Nexøs forbehold bør dog ikke overskygge, at Begtrup var en meget vidende lærer med et internationalt udsyn, måske sin tids bedste litteraturlærer i højskolebevægelsen.

I 1894 anbefalede Begtrup over for Venstrepressen Martin Andersen som ”et ejendommeligt begavet Menneske med gode Anlæg for at føre Pennen” og udtrykte sin overbevisning om, ”at han som Rejse-

korrespondent vil give korrekte, interessante og poetiske Skildringer af det, han ser og oplever.”⁶⁴

Fra Italien skrev Martin da et halvt år senere til Begtrup:

Hvis Du har set noget af mine Rejsbreve, og Du engang får en Time tilovers, der ikke kan anbringes bedre, vil Du så ikke nok sige mig et eller andet nyttigt i Retning af min Stil. Lærerskabet behøvede jo ikke være ude, fordi Skolen er sluttet; og Du har lært mig så meget, at Du må lære mig endnu mere. Jeg vil lære at skrive i det danske Sprog så godt det overhovedet er muligt nu, og jeg tror, jeg kan lære det. Men jeg behøver god Hjælp. Jeg har drømt om at blive en god Taler og har (sensa complimente) arbejdet mer i dine Foredragstimer end i nogen andens, lyttet både til Indholdet og Formen, til Ordvalget, Sætningernes Form og Følge og Planen i Emnet. Der er en indgroet dansk Måde at trivialisere de bedste Emner både i Skrift og Tale, og der er måske få udover Dig derhjemme, der ikke har en Rem af Huden. Det vilde jeg lære at undgå, uden at det derfor skulde være nødvendigt at blive ”schwungvoll”. Men en Taler behøver en stærk klangfuld Stemme, og min Stemme har ingen rigtig Styrke nu. Pennen er ikke ganske så afhængig af Helbredet. Og jeg har meget at skrive – og måske noget der kunde udgives nu – men jeg mangler en sikker kritisk Støtte.⁶⁵

Disse og andre udtalelser fra den unge Nexø står i skarp modsætning til den gamle Nexøs håndskyhed over for al tale om æstetik, herunder hans påstand om at ”Ordet i mit Sprog har jeg aldrig arbejdet med men tumlet med Tankeindholdet.”⁶⁶

Digte

Der foreligger fra Martin Andersens pen 1892-1894 cirka 60 digte og litterære penneprøver, hvoraf kun enkelte blev trykt, nogle med over 30 års forsinkelse i *Digte* (1926). De søgte deres litterære forbilleder overalt. Nogle er rustikke aforismer, som kunne være tænkt til *Luftskipper*-brug. Nogle peger tilbage på folkevisegenren, andre minder i naiv sentimentalitet om skolelærerlitteraturen (Zakarias Nielsen), og atter andre peger ved deres tungsindighed og højliterære sprogføring hen på impressionismens stemningsbeskrivende frie vers (J.P. Jacobsen) og på det nyeste i tiden, den tidlige symbolisme (Johannes Jørgensen, Sophus Michaëlis).⁶⁷ Om sin ungdoms forhold til symbolismen skrev Nexø senere til Sophus Michaëlis:

Jeg har vist engang fortalt Dem, at i mit første gryende Foraar som Digter, mens jeg som ganske ung gik paa Askov – ret ensom – og stred med at give noget af alt det, der brød i mig, Mæle paa Vers – da svor jeg til Dem – – i ubevidst, men sikker Følelse af, at Deres lille Kreds vogtede den hellige Ild, og at de andre – de autoriserede literære – kun var en Slags Grossister i Petroleum.⁶⁸

I poesibogsvers til kammeraterne markerede han sin indforståethed med Askovs nationale og kristelige værdigrundlag. Et afskedsdigt til den 27-årige seminarist og senere højskoleforstander Kaspar Severin Andersen fra Jebjerg giver højstemt udtryk for en følelse af kald til folkelig oplysning. Ifølge Gyri-the Müllers breve til hjemmet havde 'højskole-Andersen' ligesom Martin Andersen spillet en fremtrædende rolle i Askovs selskabsliv.

Der har været arbejdet grundigt med digtet til Severin Andersen. Til dets patetiske programerklæring

valgte han et kompliceret klassisk versemål, terzinen; digtet er rytmisk utvungent, frit for fyldord og klarer sig metrisk med blot et enkelt nødrim ('tilskue' – 'Styrkebue').

Til Severin Andersen

Den Ånd, som gi'r os begge Lyst at tale
– trods skellig Klang i Røsten – den hvis Lue
Har flammet for os i de samme Sale

Den fordrer ej, vi stille skal tilskue,
hvad i vor Alvors dybe Stund som villet
opsteg i Sjælen, blev dens Styrkebue!

En pessimistisk from sin Samtid stilled!
En anden pegede på det reale!
En idealiseret Tidens Billed!

Som dem vi passer ej i samme Ramme
hver har sin Form, men i det principale
vi lever dog i Grunden for det samme:
Vi vil et Storsyn frem for Slægten male.

(12/4 93)⁶⁹

Hvad Martin Andersen skrev til Severin Andersen, var, at han følte sig kyndig og kaldet, og at han nu var rede til at gå i tjeneste hos folkeånden.

Darwin

I 1870-1873 introducerede botanikeren og digteren J.P. Jacobsen gennem en artikelrække i *Nyt dansk Maanedsskrift* det danske publikum for Charles Darwins udviklingslære og udgav samtidig hans hovedværker i dansk oversættelse: *Om Arternes Oprindelse* (1872) og *Menneskets Afstamning og Parringsvalget* (1874-1875). Især artiklerne udløste en heftig offentlig debat. Jacobsen selv var ikke ideologisk interesseret,

og for ham blev arbejdet med Darwin nærmere en bekræftelse på hans personlige afvisning af kristendommen. Han blev optaget i kredsen omkring det moderne gennembruds mænd med Edvard og Georg Brandes i spidsen. Hovedværkerne selv blev om ikke læst, så dog *brugt* ideologisk som argument for socialdarwinismen.

For mange af dens tids grundtvigianere gav det anledning til både religiøse og folkeligt-politiske bekymringer. I religiøs henseende magtede man ikke at forholde sig udogmatisk til skabelsesberetningen om, at mennesket var skabt i Guds billede, dels fordi dette var en fundamental del af Grundtvigs teologi, dels fordi den bogstavelige Bibel-tro endnu var udbredt i bondebefolkningen, som højskolerne skulle betjene. Derfor kunne disse grundtvigianere under ingen omstændigheder indrømme, at mennesket skulle have fælles stamfader med de øvrige primater. Og dertil kom folkeligt-politiske betænkeligheder ved at indrømme socialdarwinismen og den nøgne laissez-faire-liberalisme en videnskabelig triumf.⁷⁰

I sidste instans drejede sagen sig om livsanskuelse. For grundtvigianerne var der tale om to sammenhængende problemer: Kærligheden som mulig livsmagt og viljens mulige frihed. Uden fri vilje kunne mennesket ikke siges at være ansvarligt, hverken over for sine medmennesker eller over for Gud. Og så kunne man hverken tale om synd eller syndernes forladelse, ja, end ikke om godt og ondt. Hvilken livsmagt kunne kærligheden vel siges at være, hvis den i sidste instans blot var et udslag af kønsdrift?

Disse spørgsmål måtte også Martin Andersen forholde sig til, ikke kun fordi han befandt sig i Askov,

men også fordi venen Jakob Hansen havde udviklet sig til at være en ihærdig vulgær-darwinistisk agitator:

[...] jeg bryder mig som en sand Egoist ikke om at gøre Nytte. Naar jeg vil hævde mit aandelige Standpunkt, saa er det jo ikke andet end intellektuel Selvopholdelsesdrift der tilskynder mig. Naar nogen bliver Martyr f. Ex. saa er det latterligt at tale om Uegennytte. Hans aandelige Selvopholdelsesdrift er jo blot stærkere end hans legemlige [...].⁷¹

Nexø har flere gange sagt eller antydnet, at han allerede under sit ophold på Askov var i opposition til skolens afvisning af den darwinske udviklingslære. Således i et enquete-bidrag fra 1931:

[...] endnu vanskeligere var det at lade sig spise af med den bibelske skabelsesberetning. For at kunne vokse havde han brug for den djærve, ubønhørlige udviklingslære [...] Og en dag gjorde ynglingen rent bord. Smerteligt var det at skille sig fra den solvarme, glade kreds [...] for at stå alene. [...] Men det var alligevel dejligt helt og holdent at tage ansvaret på sine egne skuldre! [...] Fra det øjeblik begyndte jeg at blive menneske.⁷²

Der er imidlertid intet i de samtidige kilder, der antyder, at et sådant oprør skulle have fundet sted i højskoleårene. Martin Andersen var en fortræffelig højskoleelev, og han var hundrede procent højskolemand.

Ved afslutning af et kursus gav skolen hver enkelt elev en intern bedømmelse af den pågældendes evner, flid, fremgang og opførsel. Efter vinterkurset 1892-1893 fik Martin Andersen karaktererne ug, ug,

ug og mg. At karakteren for opførsel var jævner end de andre, er uden betydning; det var det normale, når der intet særligt var at anmærke.

Poul la Cour

Om naturfagslæreren Poul la Cour skrev Nexø i tilbageblik:

Poul la Cour var vel den af Lærerne, der havde stærkest Tag i os; ham hang vi ved, uden maaske at kunne gøre Rede for hvorfor vi gjorde det. Det var først og fremmest ham, der gjorde Opholdet paa Askov til en Oplevelse. Der er Mennesker, der ikke slipper én igen, naar man først er kommet ud for dem [...]; et saadant Menneske var la Cour. Endnu kan jeg se hans Blik hvile paa mig, forskende og fuldt af Forsorg.⁷³

Poul la Cour blev et vigtigt led i den række mænd i Martin Andersen Nexøs liv og forfatterskab, der evnede at forbinde høje idealer og ansvarsfølelse med jordbunden omsorg. Han var en androgyn personlighed, i hvem egenskaber, der i samtiden opfattedes som kvindelige, var fremtrædende: sans for det følelsesmæssige, det kropslige, det nære, det subjektive og det forsorgsmæssige.⁷⁴

Som højskolelærer blev det la Cours særlige indsats for grundtvigianismen at skille den tekniske rationalitet ud fra rationalismen og bringe den grundtvigianisme, der havde fundet sine paroler i det førindustrielle Danmark, og som ideologisk orienterede sig bagud, på højde med samtiden ved at give den et venligt forhold til naturvidenskab og teknologi. N.F.S. Grundtvig selv havde i sin tid været afvisende over for naturvidenskabernes krav på at forklare verdens indretning, specielt de romantikere

der med H.C. Ørsted så Gud i naturen. Men nu var det en ny tid, hvor grundtvigianerne mere frygtede de 'fritænkere', der så en natur helt *uden* gud – end de romantikere, som i sin tid havde set Gud i naturen.

Her kom nu la Cour, opfinder og videnskabsmand, og bandt enderne sammen på mærkelig uspekulativ vis ved at spænde over ørstedsk romantik, bibelfundamentalistisk kristendom, industrialismens tekniske rationalitet og grundtvigsk folkelighed.

Da la Cour havde virket et par år på Askov og under forstander Schrøders rådgivning udviklet sin personalhistoriske metode i matematik- og fysikundervisningen, kunne Schrøder triumferende give ham dette programmatisk skudsmål:

Enhver, hvem det ligger paa Sinde, at Ungdommen rustes til at staa fast imod Tidens vantro Visdom, vil kunne forstaa, at det har sin store Betydning, at Undervisningen i Naturlære og Astronomi er i Hænderne paa en Mand, der ikke med sin gode Vilje vil rokke ved Barnetroen hos nogen af sine Tilhørere.⁷⁵

Hvad Schrøder satte pris på, var for det første la Cours urokkelige kristentro, og for det andet at la Cour vægtede de dele af naturvidenskab, der lod sig teknisk anvende her og nu og ikke var ideologisk sprængfarlige i samtiden. Nexø har ret i, at la Cour næppe var nogen "spekulativ Opfinder"⁷⁶ eller i det hele taget spekulativ, ideologisk interesseret. Med valget af ham søgte Schrøder ikke ud i en ideologisk konfrontation med 'fritænkerne', men søgte at omgå slagmarken. La Cours svendestykke som askovit var et foredrag for lærerforsamlingen i 1878

om ”Videnskabens Grænser og dens Uberettigelse til at gjøre Overgreb paa Troen.”⁷⁷

Hvis skismaet mellem tro og viden dengang i grundtvigske miljøer blev opfattet som modsigelsen mellem sandheder i hver sin dimension, en poetisk-religiøs, der søgte betydning og mening, og en prosaisk-videnskabelig, positivistisk, der søgte kendsgerninger, så udgjorde darwinismen for de fleste grundtvigianere en anstødssten, der ikke lod sig fortone relativistisk i to dimensioner. Her var det enten eller, skabelse eller biologi, mennesket skabt i Guds billede eller ’abeteorien’.

Om la Cours holdning hertil skrev Nexø yderst velvilligt i sin nekrolog fra 1908:

Han havde den sjældne Gave at kunne knytte det Ringeste til det Højeste og gøre det Store forståeligt, tale Aandens Ord til de Umyndige. [...] Det tjener ham til Ære, at han bestandig var mere Menneske end Videnskabsmand. Mennesket var for ham undergivet større Love, end Forstanden kan eftergive; og imod Darwins nøgne Kamp for Tilværelsen havde han – paa en Tid, hvor den var Stikordet – det menneskelige Mod at sætte Kærligheden som Livsbærer. La Cour fremlagde Principet om Gensidighed i Naturen længe før Kropotkin udsendte sit Værk; det kom som et naturligt Udtryk for hans eget Væsen.⁷⁸

Når Nexø her sidestiller Poul la Cour med den russiske anarkist og naturvidenskabsmand Pjotr Kropotkin, gør han ham dog for megen ære. La Cour og Kropotkin var ganske vist båret af samme ånd, for så vidt også Kropotkin var på det rene med, at det navnlig var ”paa det etiske Område, at Princi-

pet om den gensidige Hjælp viser sig i hele sin store Betydning”.⁷⁹ Men den russiske videnskabsmand havde i modsætning til den danske fundamentalist *argumenteret* mod darwinisterne og socialdarwinisterne med fagmandens naturvidenskabelige argumenter, egne forskningsresultater, og under grundlæggende accept af evolutionssynspunktet.⁸⁰ La Cour derimod gav ikke på relativistisk vis Gud, hvad Guds var, og naturvidenskaben, hvad naturvidenskabens var, men undveg blufærdigt diskussionen, eller, hvis det ikke kunne lade sig gøre, rådede sine lærlinge til at holde sig til Bibelen.

Alligevel synes Martin Andersens varige udbytte af la Cours undervisning at være en tændthed i sindet, der både sprang fra la Cours undervisning og fra hans personlighed. Flere læsere af *Ditte Menneskebarn* har set en inspiration fra la Cour i romanens mærkelige poetisk-astronomiske ramme: ”Der er halvanden Milliard Stjærner i Himmelrummet, og – saa vidt man ved – halvanden Milliard Menneskevæsen paa Jorden”⁸¹. Men der var jo lige det men, at la Cour ligesom skolens forstander og øvrige lærere ikke veg tilbage ”for Biblens drøvtyggende Hare”.⁸²

Eline Begtrup

Alternativet til la Cours naive bibelfundamentalisme var der imidlertid. Det var hos den lærer på Askov, under hvis fag kundskab om harens fordøjelse hørte.

Erik Henningsens maleri fra Askov 1902. På talerstolen ses Ludvig Schrøder og nedenfor fra venstre Schøders datter Ingeborg Appel, Charlotte Schrøder, Heinrich Nutzborn, stående Jacob Appel, dernæst Poul la Cour, H F. Feilberg og Poul Bjerge.

Eline Begtrup var den første af Askovs lærere, Martin Andersen havde haft lejlighed til at høre. Hun havde i september 1888 holdt et beåndet foredrag om ”Øjet” i Østre Forsamlingshus i Rønne; her satte hun emnet i forbindelse med Den store Mesters andre skaberværker, hvoraf mennesket står som det ypperste – som det allerede ses af det menneskelige øje, der i sammenligning med bløddyrenes lysfølsomme plet er et sandt underværk.⁸³

Eline Begtrup skulle også blive den eneste af Askovs lærere, med hvem han stod i nogen varig forbindelse. De udvekslede breve, gode ønsker og vennehilsener helt frem til hendes død i 1947. Hun kaldte ham til det sidste familiært for Martin Andersen, ”Nexø bliver altfor langt, så det må De undvære.”⁸⁴

Hun havde taget præliminæreksamen og dernæst gennem kursUSDeltagelse og selvstudier skaffet sig en omfattende viden og pædagogisk kompetence som zoologilærer. Denne faglige interesse kunne ikke tilfredsstilles af tilfældige stillinger som huslærerinde med dertil hørende barnepigeforpligtelser, og i 1886 fulgte hun med sin bror Holger til Askov. Her fik hun ledelsen af Askovs lille friskole og gav desuden timer på højskolen i zoologi. Efter 1890 blev hun knyttet nærmere til højskolen, idet hun også varetog engelskundervisningen. Hendes sprogkundskaber og viden om angloamerikansk kultur var underbygget af et personligt kendskab til USA, som hun besøgte i studieøjemed flere gange, første gang i 1889.

På Askov havde man længe erkendt behovet for en forsvarlig undervisning i fagene om den organiske

natur. Eline Begtrup gav en sådan forsvarlig undervisning, men var ikke værdsat.

For det første var hun udsat for tidens normale undertrykkelse af en ugift, selverhvervende kvinde. Hun var bestandig den lavest lønnede af lærerne og også den yderligst placerede i henseende til ansættelsestryghed. Hun genansattes fra år til år, og da hun efter ni års virke udbad sig klar besked om, hvorvidt man ønskede hendes ”Bistand som Lærer paa Skolen ad Aare”,⁸⁵ fik hun ikke den ønskede tilkendegivelse.

Askov var desuden et meget patriarkalsk miljø, hvor selv hendes bror anså det for ’uharmonisk’, at en lærerinde underviste karlene. Det omvendte argument, at der skulle være noget ’uharmonisk’ ved at lade mandlige lærere undervise kvinder, tænkte ikke.⁸⁶

Hun var ikke blot et fagligt supplement, men et frisindet alternativ til Poul la Cour. Som den eneste Askovlærer havde hun mod til at se bort fra Schrøders bornerthed og give eleverne andel i sit fags, zoologiens, nyeste forskningsresultater. Og hun havde kristentro, faglig viden og menneskeligt format til at gøre det uden at ryste på hånden. Hun var med fagkvindens autoritet tilhænger af udviklingslæren, og hun ville ikke tie med det; hun fortalte åbenlyst sine elever om den skinbarlige Charles Darwin. Gyrith Müller:

I Gaar holdt Frk. Begtrup Aftenforedrag, da Begtrup var bortrejst. Hun fortalte om Darwin og gjorde det udmærket. Siger Farbror S. ikke, at han var *Fritanker*? Efter hvad Frk. Begtrup sagde, og andet kan jeg da heller ikke faa ud af hans Ide om

”The origin of species”, var han absolut uden Tro. For øvrigt var han en fin og elskværdig Natur [...].

Det har været en streng Dag i Dag, 3 Timer i Træk, nemlig Bibelforklaring og Kulturhistorie og Frk. Begtrup om Darwin. Det var saadan, fordi baade Hr. Appel og Begtrup er bortrejst.⁸⁷

Altså: Ikke så snart havde man betroet hele skolen og ikke blot zoologiholdet i frøken Begtrups varetægt, før hun talte om det emne, skolens ældre ’hovedlærere’ anså for at være det mest sjælefredsforstyrrende af alle.

Eline Begtrup var darwinist i dén forstand, at udviklingslæren var grundlaget for hendes naturopfattelse. Men hun var ikke darwinist i den forstand, begrebet havde i de fleste grundtvigske kredse: en fornægter af skabelseslæren. Blot lod hun ikke tanken bindes af et bestemt skabelsesdogme. Biblens skabelsesberetning var myte, og denne myte mistede sin poetiske betydning, sin menneskeligt forklarende subjektivitet, hvis den gjorde krav på objektiv sandhed. I sin relativistiske evne til at holde tro og viden adskilt var hun moderne. Eline Begtrup var den eneste fagligt kvalificerede modvægt til den ’kristificering’ af fagene, som Nexø senere kritiserede. Hvis Martin Andersen dengang, som Nexø skrev i 1931, havde brug for ’den djærve ubønhørlige udviklingslære’, så var det Eline Begtrup og ingen anden, der gav ham denne kundskab.

Martin Andersen og Eline Begtrup så meget til hinanden i Askov. Hendes timer i zoologi og engelsk var valgfrie, men han fulgte dem alle. De sås desuden jævnligt i Villa Spurvely, hvor Eline Beg-

trup kom som fru Molbechs datterlige veninde. Da Nexø sendte hende et dediceret eksemplar af *Vejls Ende*, drejede hendes takkebrev sig mest om bogens ”skønne og ærlige Billede af vor fælles veninde, Fru Molbech”, men hun takkede ham også igen for *Ditte Menneskebarn*, som han havde foræret hende tidligere, og mere generelt ”for hele Deres værdifulde Oprigtighed.”⁸⁸

Selve livsvarigheden af den gensidige sympati rejser i særlig grad det spørgsmål, hvorfor Nexø hverken i *Vejls Ende* eller andre steder nævner Eline Begtrup med et ord, mens han tildeler hendes bror en ganske ufortjent rolle som Martins glimtvist oppositionelle identifikationsobjekt. At *Vejls Ende* skulle give et billede af Askov, og at hun jo ikke var en typisk Askovlærer, er højst en del af svaret.

Forklaringen er snarere, at frøken Begtrup som selvstændigt arbejdende enlig kvinde slet ikke indgik i Nexøs poetiske univers. Paradoksalt nok er det i en række selverhvervende enlige kvinders varetægt – Karen Holm, senere andre højskolemødre samt fru Molbech – at han blev sig bevidst i et stærkt patriarkalsk kvindesyn, der heller ikke rummede den mindste sympati for samtidens kvindebevægelse. I stedet viser hans syn på kønnene tilbage på den ældgamle, bibelske opfattelse af manden som ånd og kvinden som natur. Denne opfattelse var udbredt også i grundtvigske kredse. N.F.S. Grundtvig selv havde delt den.⁸⁹ Og opfattelsen løber igennem hele Nexøs forfatterskab, uanset hans skiftende ideologiske anskuelser.

Hans kvindesyn er udtrykt satirisk ved en af figurerne i ungdomsromanen *Dryss* fra 1902, idet han sætter sin kone på plads:

”Han vil dog vist have os Kvinder gjort klogere, saa vi kan staa ved Siden af jer?”

”Klogere – Staa ved ved Siden af? – Men Kone hvor du dog taler! Man skulde tro, du var bleven bidt af denne gale Kyniker. Nu tror jeg dog, jeg sætter Kvinden adskilligt højere end han, men at hun hvad Forstanden angaar skulde komme paa Siden af Manden, det faar ingen mig med til. Hjærtevarmen er hendes, alt hvad der taler Hjær-tets Sprog forstaar hun – men Forstand? Vi ønsker det ikke engang af hende, fordi det vilde være Unatur.”⁹⁰

Der er næppe andre forklaringer end denne på, hvorfor han i sit forfatterskab forbigik Eline Begtrup, senere partifællen Marie Nielsen, digterkollegerne Karin Michaëlis, svenske Moa Martinson og adskillige andre stærke, selvstændige, oftest enlige kvinder, som han i øvrigt godt kunne opretholde venskaber og samarbejdsforhold med.⁹¹

Ændrede planer

Netop som Martin Andersen havde taget hul på sin anden sæson på Askov, den ’udvidede’ og mest meriterende, fik han brev fra Alfred Foverskov. Han var i færd med at sælge bygningen i Østermarie, men håbede på at kunne åbne sin egen højskole i Jylland sommeren 1893. Og det lå Foverskov ”på Sinde og jeg kan lægge til: stærkt på Sinde” at få Martin Andersens tilsagn om at være med på planen som lærer; ”det vilde give mig større Frimodighed til at arbejde på at komme i Gang igjen.”⁹²

Martin Andersens svarbrev kendes ikke, men han har sandsynligvis skrevet, at han i givet fald var parat. Dette var jo blot en justering af den oprindelige

plan, og han havde heller ikke andre sådanne jobtilbud. Planen mistede imidlertid snart sin aktualitet, idet Foverskov først fik sin egen højskole i 1896. Men efter at denne plan nu syntes udtømt, forestillede Martin Andersen sig, at han skulle vende tilbage til Bornholm som højskolelærer – nu blot på den ny højskole ved Ekkodalen.⁹³ Sagen blev imidlertid afgjort på anden vis.

Askov Højskole var dengang noget af en ’arbejdsformidling’ for vordende høj- og friskolelærere. Det var dér, de grundtvigske skoler henvendte sig, hvis de manglede arbejdskraft og ikke kunne finde den lokalt. Askov sendte mange af sine lærlinge direkte fra skolebænken til katederet. Og nu skaffede Holger Begtrup med sit nære kendskab til og gode kontaktet på Fyn, friskolebevægelsens hovedland, Martin Andersen en plads som lærer på en af landets største og bedste friskoler.

Friskolerne

[...] hvor den var vellykket og holdt den Kold’ske Linje, var Friskolen som et Pust fra en anden bedre Verden, et Løfte om bedre Vækstvilkaar for det menneskelige.⁹⁴

Martin Andersen Nexø 1939

Højskolen og friskolen (her i betydningen: offentligt støttet privat børneskole med ideologisk og pædagogisk frihed) var svar på nogle af de samme behov, forgreninger af den samme folkelige bevægelse og udtryk for de samme skoletanker: Grundtvigs og Kolds. Friskolebevægelsen opstod omkring 1850, hvor behovet for reformer af det danske skolevæsen længe havde været påtrængende, og hvor grundloven af 1849 åbnede nye politiske muligheder. I 1855 blev friskolerne gjort lovligt derved, at

forpligtelsen til skolegang bortfaldt, hvis forældrene erklærede selv at ville sørge for deres børns uddannelse. Friskolebevægelsen fik – ligesom højskolebevægelsen – for alvor vind i sejlene i 1870'erne. På få årtier etableredes der 3-400 friskoler landet over, hvor lærerne betragtede sig som forældrenes betroede og ikke som statens bemyndigede opdragere.

Det var friskolepionerernes idé, at skolen skulle være en 'hjemskole'. De mest gammeldags-yderligtgående mente, at friskolens opgave var at overflodiggøre sig selv, så forældrene stod for at give deres børn de (få) nødvendige kundskaber og den endnu mere nødvendige kærlige opdragelse til 'levende kristne'. Heroverfor mente mere moderate eller moderne kræfter, at friskolen havde blivende betydning, og at den på ingen måde måtte kunne beskyldes for at stå tilbage for den offentlige skole i faglig, kundskabsmæssig henseende, men at den karakteriseredes ved det menneskelige, folkelige og pædagogiske fortrin, at den blev drevet i tilidsfuldt samarbejde med hjemmene og i et hjems kærlige ånd.

Friskolerne fandt deres form som privatskoler, der underviste og opdrog børnene i nært samarbejde med og tillidsforhold til hjemmene. De enkelte skolars homogenitet var stor, blandt andet fordi hjemmene såvel som lærerne ofte var knyttet sammen på flere områder end skolearbejdet, ikke mindst gennem de stedlige grundtvigske fri- og valgmenigheder.

Når skolerne levede op til deres programmer, var de patriarkalsk trygge, hjemlige steder, hvor læreren kom i personligt forhold til børnene, hvor terperi

var bandlyst, og hvor korporlig afstraffelse sjældent eller slet ikke forekom.

Ved den tid, Martin Andersen blev friskolelærer, var bevægelsen nede i en bølgedal efter de første årtiers eksplosive fremgang. Der var da 2-300 friskoler med gennemsnitligt cirka 40 elever i hver, færre skoler, men flere børn i de enkelte skoler end tidligere. Tilsammen dannede skolerne et broget billede, der for de flestes vedkommende lå inden for det brede grundtvig-koldske univers. Ideologisk fællesskabsfølelse og liv fik bevægelsen yderligere gennem afholdelse af meget velbesøgte friskolestævner, ikke mindst de årlige 'fastelavnsmøder' i Odense (fra 1868) med op til flere tusinde deltagere, gennem Dansk Friskoleforening (stiftet 1886) og igen en fagpresse. I 1893-1895 var det den af Venstrepolitikeren Klaus Berntsen redigerede *Friskolens Tidende. Ugeblad for Hjem og Skole*, der fungerede som bevægelsens "Tolk for frisindede Ideer paa Skole- og Undervisningsvæsenets Omraade" og som "Bindeled mellem de over Landet spredte Lærere, Skoler og Hjem."⁹⁵

Odense Friskole

Odense Friskole daterer sig tilbage til 1863 og havde i tyve år haft en karismatisk leder i Morten Eskesen, en af den grundtvigske bevægelses mest fremtrædende pionerer. Han havde overtaget skolen på opfordring af selveste Christen Kold, der anså ham for 'sin' bedste skolemand. Men elevtallet var ved hans afgang i 1884 kun 30 – i en by med 25.000 indbyggere.

Eskesen afløstes i 1885 af seminaristen Peder Møller. I 1890 tog man en ny skolebygning i brug på adressen Nørregade 59. Bygningen rummede

fire store klasseværelser, gymnastiksal og tjenestebolig til bestyrerparret, men der måtte stadig bygges om og til for at skaffe plads. Da Martin Andersen virkede der, var der indtegnet 135 elever, og der var fællesundervisning af drenge og piger. Skolen var nu (og er stadig) en af Odenses større privatskoler, anset også langt uden for valgmenighedens snævrere kreds. Udadtil sad Møller i ledelsen af Dansk Friskoleforenings Fynsafdeling, og skolen var den drivende kraft bag de årlige friskolestævner.

Den opdragende del af skolearbejdet havde Møllers særlige bevågenhed, og der konfereredes løbende med hjemmene. Denne side af skolearbejdet tiltog i vigtighed i takt med, at skolen efterhånden tiltrak børn af forældre uden for den snævrere kreds af byens grundtvigianere. De skulle også forstå betydningen af morgenandagten, sangen og fortællingen i skolens opdragende arbejde. På den anden side forargede Møller visse gammeldags, Kold'ske dogmatikere ved at bruge lærebøger i bibel- og fædrelandshistorie som supplement til fortællingen. Peder Møller mente, at overkommeligt hjemmearbejde kunne lære børnene om pligtarbejdets betydning.

Fra hjertet af højskolebevægelsen var Martin Andersen nu havnet i hjertet af friskolebevægelsen.

Friskolelærer Martin Andersen

Martin Andersen tog fat som lærer på Odense Friskole i slutningen af april 1893, lidt inde i skoleåret, og blev der skoleåret ud. I sine erindringer og i de mange selvbiografiske levnedsskildringer, han fremkom med mellem år og dag, sammenfattede han altid de elleve måneder hos Peder Møller således:

Om natterne måtte jeg tilegne mig de fag, som jeg underviste i om dagen; og jeg følte mig fuldstændig lykkelig ved dette liv mellem bøger og børn.⁹⁶

Han gør meget ud af sin følelse af faglig utilstrækkelighed. Men med tre en halv højskolesæsons ihærdigt arbejde bag sig, heraf de to på Askov udvidede Højskole, har Martin Andersen ikke været ringere fagligt udrustet end nogen seminarist. Han underviste i naturfagene og geografi, og med de større børn havde han dansk. Uden for den skemasatte undervisning gav han lektielæsningshjælp og enetimer i tysk.⁹⁷ Netop i naturfagene og i dansk, hvor han havde haft så fremragende lærere, har han vel ligefrem været bedre rustet end den gennemsnitlige seminarist. Følelsen af utilstrækkelighed er imidlertid reel nok; den er et almindeligt fænomen, som alle unge lærere kender, når de første gang sidder *bag* katederet med en flok spørgelystne unger foran sig og erfarer forskellen på at lære og at lære fra sig. Alligevel omgikkes han i denne tid med planer om at kvalificere sig yderligere ved at aflægge studentereksamen.⁹⁸

Martin Andersen synes i øvrigt at have levet et stille liv i Odense. Han havde rigeligt at bestille med sit arbejde og omgikkes kun de mennesker, han traf gennem arbejdet, navnlig børnenes forældre, eller på sin bopæl, højskolehjemmet i Dronningensgade. Det mest prominente forældrepar var Ursula og Jørgen Pedersen, til hvis hjem Martin Andersen blev indbudt. Jørgen Pedersen var tidligere lærer hos Christen Kold og havde siden 1873 været redaktør af *Fyns Tidende*. 1890-1920 var han desuden formand for skolens bestyrelse og dermed Martin Andersens øverste arbejdsgiver. Og det var i

hans avis, den unge friskolelærer debuterede på tryk den 10. juli 1893 med artiklen ”St. Hansaften paa Bornholm. Et Øjebliksfotografi”. Det må betragtes som et udslag af personlig velvilje, når en redaktør af et mellemstort blad lader en fuldstændig ukendt ung skribent udfylde forsiden af en fynsk avis med en folkelivsskildring fra det fjerne Bornholm. Martin Andersen havde ellers en nærliggende forbindelse til *Bornholms Tidende*'s redaktør, som kunne have været udnyttet her, men forbindelsen til Odense Friskoles formand og *Fyns Tidende*'s redaktør må i sommeren 1893 have forekommet Martin Andersen nærmere end forbindelsen til M.M. Smidt. Ærgerligt kun, at artiklen ved en sætterfejl blev signeret ”H. Andersen”, ikke M. Andersen.

”St. Hansaften paa Bornholm. Et Øjebliksfotografi”

Da den 24-årige friskolelærer Martin Andersen debuterede, har det ikke stået ham klart, at han her ved lagde grundstenen til et egentligt forfatterskab. Hans drøm var fortsat at blive højskolelærer. Men mange høj- og friskolelærere udfoldede ved siden af skolearbejdet et liv som foredragsholdere og skribenter. Forfatteri var i dette miljø en naturlig neben-gesjæft. Det var som en af disse skrivende lærere, Martin Andersen nu trådte frem for offentligheden med en folkløbeskrivelse.

Interessen for folkløve havde han med fra Askov. Bibliotekar Poul Bjerger, med hvem Martin Andersen stod på god fod, publicerede fra 1891 en succesrig *Aarbog for dansk Kulturbistorie*, hvis formål især var at skildre den del af kulturen, der omfattede ’det jævne, daglige arbejde’. Og selv havde Martin Andersen under Askovopholdet gået den gamle folklørist H.F. Feilberg til hånd med kartoteksarbejde

under forberedelsen af dennes *Bidrag til en Ordbog over Jyske Almuesmaal*; første bind udkom i 1893.

Feilbergs i ortografisk henseende frie gengivelse af jysk mundart kan have inspireret Martin Andersen til hans tilsvarende frie gengivelse af svenske vise-stumper i ”St. Hansaften paa Bornholm”. Men også artiklens hele tendens og fremadrettede politiske eller demografiske pointe – at ”den bornholmske Bonde bliver Arbejder” – kan være inspireret netop af Feilberg, som ifølge Nexø *Erindringer* gjorde Martin Andersen ”opmærksom paa den Overgang fra Almue til Proletariat – fra Lide- til Handleform som han kaldte det – der netop fandt Sted i de Aar.”⁹⁹

Det er en lokal, men ude- eller oppefra kommende iagttagelse af folkeliv snarere end en deltager, der gennem artiklen guider læseren, peger på særligt interessante eller karakteristiske optrin og advarer mod andre, som kunne rumme fare for beskueren:

De af Bornholms mange Turister, der er saa heldige at besøge Øen ved St. Hansdagstide, vil St. Hansaften fra tidlig Morgenstund mærke et underligt Røre rundt paa Landet – og kan hælde – i Byerne med. [...] Det er fornøjeligt at vandre den samme Vej.¹⁰⁰

Efter at have skildret aftenens tiltagende brændevinsprægede vildskab slutter Martin Andersen med et kontrasterende billede af syngende kvinder og giver artiklen en moralsk pointe:

Kvinderne er det, der hidtil har holdt Mennesket over Dyret i disse arbejdende Masser. Hvem ellers? Hver Mine, hvert Forhold tilkjendegiver jo, at de [mændene] tilhører en lavere, ansvarsløs Or-

den. Hvor voksede nogen Sinde Pligter uden Ansvar og Medfølelse.

Og Sangen virkede forsonende. Den bredte et dæmpet Slør over Aftenens Raahed ved at minde om en Tid, da Midsommerfesten var Hjerternes glade Dans over Lysets Sejr. Og saadan skal det blive igjen, naar den bornholmske Bonde bliver Arbejder.¹⁰¹

Allerede i sin debut lancerede Martin Andersen to temaer, der skulle komme til at gå gennem forfatter-skabet i de næste 60 år: almuens lykkedrøm og kvinden som livsbærer.

Højskoledigte

Martin Andersens første publicerede digte var gen-nemsyrede af højskolens nationale og kristelige ånd; tre af dem, alle lejlighedsdigte, havde endda højskolen selv som motiv: ”Trier” i *Friskolens Ti-dende* 25. januar 1894, ”Askov!” i *Højskolebladet* 7. september 1894 og det upublicerede ”Højskolens Jubilæum”.

”Trier” er skrevet i anledning af Vallekilde Højsko-les grundlægger, Ernst Triers død i december 1893. Trier var sammen med ungdomsvennerne Jens Nørregaard på Testrup Højskole og Ludvig Schrø-der på Askov udvidede Højskole anset for at være en af den grundtvigske højskolebevægelses pionerer.

”Askov!” og ”Højskolens Jubilæum” blev skrevet i anledning af højskolebevægelsens 50-års jubilæum i 1894. Dette jubilæum fejredes i Askov omkring den 1. september 1894 med et storstilet nordisk højsko-lemøde, det fjerde i rækken. Martin Andersen del-tog efter alt at dømme selv i mødet, som for ham

også bød på personlige gensyn med blandt andre Alfred Foverskov og Severin Andersen.¹⁰²

”Trier” er en folkevisepastiche, hvis versemål og første strofe er hentet ordret fra en af viserne om marsk Stig i Andersen Sørensen Vedels *Folkevisе-bog*.¹⁰³ Digtet er bemærkelsesværdigt i sin veneration for ’den store højskoletids’ pionerer og ikke mindre i sin udtrykte bekymring for, om der kunne findes værdige afløsere for disse.

Falde de gamle Kæmper for Tidens Tand
Gud signe det danske Hjem!

Højskolens trygge univers er skildret som afskær-met grosted, som ”en hyggelig Plet / med Lune for Vejr og Vind”.

De store Træer i Skoven staa’
De have dog ydet stor Læ
under deres Blade, dem ved Fod
sig Spiren drømte til Træ.

Retningen for de gamle højskolemænds livsoplys-ning skildres i vendinger, der fremhæver højskolens folkevækkende snarere end dens kundskabsformid-lende side.

[...] højt de hvælvede Livets Hal
Og løfted’ dets Loft til en Kirke.¹⁰⁴

Den samme spændvidde mellem tryghed og ideali-tet findes i ”Askov!”, som i alt ydre er en pastiche over Johannes Ewalds klassiske rekonvalescensdigt ”Rungsteds Lyksaligheder”. Stedets trygge venlig-hed skildres i vendinger, der leder tanken hen på moderlig omsorg.

[...] jeg véd, hvor der plejes i Kjærlighed øm
et Glimt af den hellige Drøm.

Grundlaget for idealet eller den 'hellige drøm' er de klassisk-grundtvigske kristelige og folkeligt nationale værdier, oplysningen er "baaret af Korsmænd og Kongsmænd i Pagt". Og hvad digteren er blevet vakt til, er selv at indgå som et led i denne folkelige bevægelse.

[...] Dér vaktet min Længsel
til Daad – og til Trængsel!
Dér skabtes mig Glæde, dér fødtes mig Savn,
som før jeg kun kjendte af Navn

Med vajende Mærke
drog Syner du frem for mit Indre:
Det stille, det stærke,
for Storhed ej glemmer det mindre,
men ret i sin Dvalen
neddale som Svalen -----
Og højere steg du, end Ørnene ror,
og dvæled, hvor Gudskraften bor.

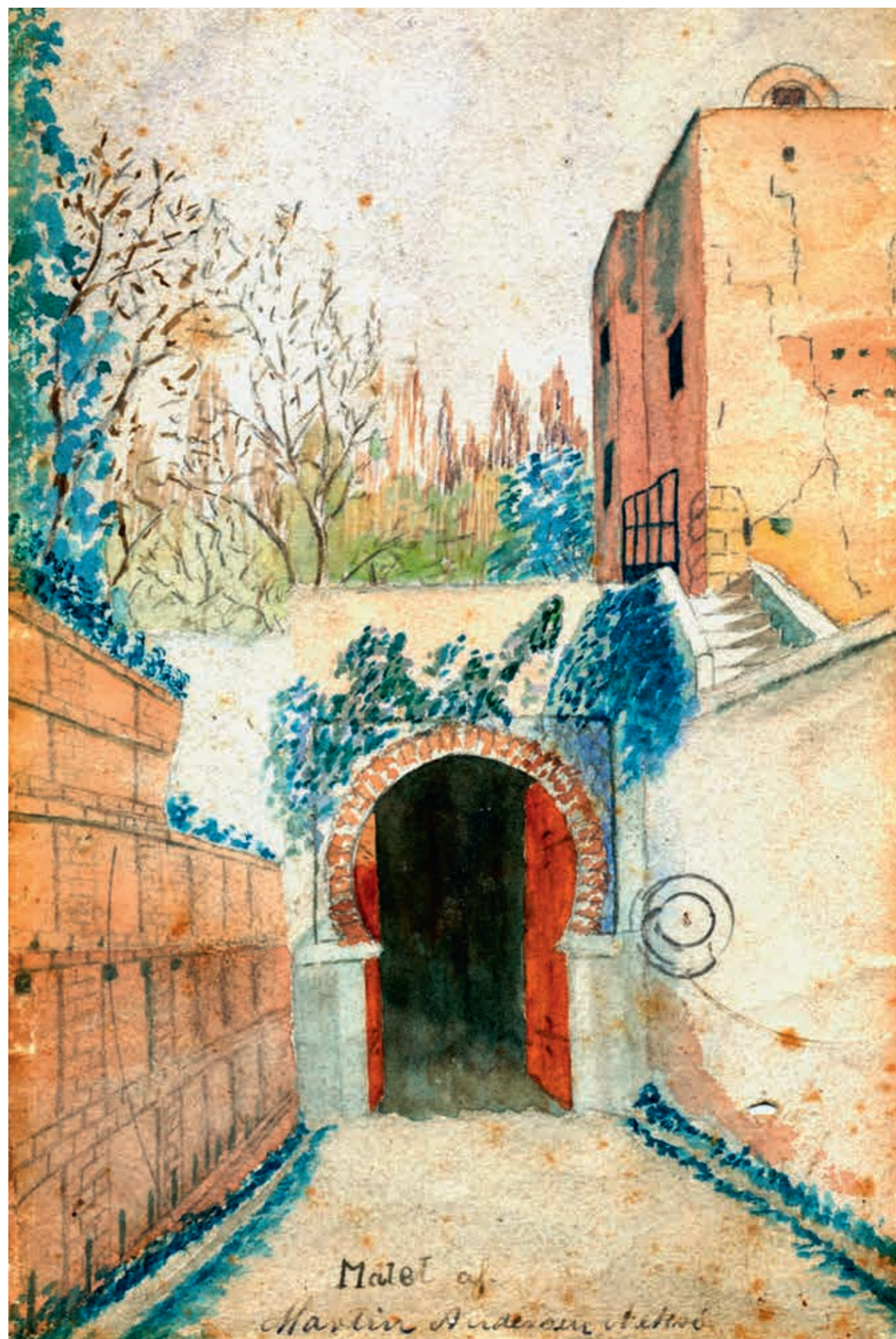
[...] jeg følte mig lille
og bad, jeg dog lidt maatte klinge!
– Da strømmed mig Blodet
til Hjærtet og Ho'det;

Jeg følte en helvedesstormende Lyst,
og Flagsangen fyldte mit Bryst.¹⁰⁵

I det upublicerede "Højskolens Jubilæum" skildres den grundtvigske 'kulturrevolution' som et folkeligt svar på nederlaget i 1864. I national patos, betragtninger over 'nederlagets velsignelse' og i tiltro til den folkelige oplysnings evne til at skabe national genrejsning står digtet ikke tilbage for de to andre.

Ungdommens Tog,
aner sit Livskald og følger din Bavne,
medens du iklæder Storhedens Navne
Almuens Sprog!
Den går som Opbud til tusinde Hytter,
og mens du taler, et Folk der lytter [...].¹⁰⁶

Digtene har både rod og retning. Deres vidnesbyrd om højskolebevægelsens lykkelige forening af hjemlig jordbundethed med høj idealitet forstyrres kun af, at de med deres anakronistiske form og højspændte patos er for ungdommelige til at virke poetisk troværdige. Men de er biografisk stærke vidnesbyrd om Martin Andersens intime forbundethed og taknemlige indforståethed med 1890'ernes grundtvigske bevægelse.

Male of
Martin Andersen Mathiasen